

NAGY SÁNDOR

OSZTRÁK VÁLÁSOK ERDÉLYBEN

1868–1895

Otto Wagner „erdélyi házassága”

Jelen tanulmány¹ egy régóta elfelejtett, legfeljebb a szakterületre specializálódott jogászok, bennfentes történészek által ismert furcsa „intézményt” próbál meg bemutatni, illetőleg társadalom- és kultúrtörténeti kontextusba helyezni. Egy alapvetően jogi természetű aktusról — aktusok láncolatáról — lesz szó, amit a XIX. század utolsó harmadában, az Osztrák–Magyar Monarchiában élő kortársak „magyar”, „kolozsvári”, de leginkább „erdélyi házasság” (ungarische, Klausenburger, Siebenbürger Ehe) néven ismertek és emlegettek. Habár ezek a fogalmak nem teljesen ugyanazt fedték, a beavatottak — idővel egyre többen lettek — számára világos volt a dolog lényege: olyan kétes legalitással bíró házasságokról volt szó, amelyeket eredetileg osztrák állampolgárságú személyek magyarországi (erdélyi) válásuk után kötöttek.

Talán ma már helyesebb lenne, „erdélyi házasság” helyett, migrációs válásról beszélni, amely annak idején — párhuzamosan a házassági jog állami ellenőrzés alá vonásával, valamint az információáramlás felgyorsulásával, a közlekedés fejlődésével — korántsem csupán osztrák–magyar viszonylatban terjedt el.² Úgy gondoljuk azonban, hogy egyrészt nem érdemes szem elől téveszteni azt a jelentős többletet, amelyet a korabeli megnevezés takar, másrészt elhanyagolni a vizsgálódás során az az által tükrözött realitás sajátos, mondhatni: egyedi minőségét.

Az „erdélyi házasság” sajátossága az Osztrák–Magyar Monarchia dualista államrendszeréből, illetőleg a magyarországi házassági jog 1895-ig megőrzött felekezeti jellegéből származott. A Monarchia 1867-ben rögzített berendezkedése

1 A tanulmány megírását a Magyar Ösztöndíj Bizottság azon ösztöndíja segítette elő, amelyet a bécsi Collegium Hungaricumban 2005 nyarán töltöttem el; kolozsvári kutatóútjaimat 2005 tavaszán és őszén munkahelyem, Budapest Főváros Levéltára anyagilag támogatta. Külön köszönetet kell mondanom egyes forrásoknak, illetve Wagner Magyarországról el nem érhető életrajzi adatainak továbbításáért — mindenekelőtt — Alice Reiningernek (*Universität für Angewandte Kunst*), és Erika Nießennek (*Pfarre Votivkirche*).

2 Vö. *Phillips, Roderick*: Amit Isten összekötött... A válás rövid története. Bp., 2004. 215–218. p.

gyakorlatilag két államot, s ezzel két potenciális jogterületet hozott létre. Így miközben az osztrák birodalomfélben — sőt: Ausztriában egészen 1938-ig ez volt a helyzet — a népesség túlnyomó többségét alkotó katolikus hívek egyáltalán nem bonthatták fel házassági köteléküket (akkor sem, ha a házasságot nem-katolikus szertartás szerint kötötték), Magyarországon — leszámítva Horvátországot, ahol ugyancsak az osztrák polgári törvénykönyv volt érvényben — a vegyesházassági válóperekről intézkedő 1868: XLVIII. tc. nyomán a protestáns vallásra térő katolikusok véglegesen elválhattak (akkor is, ha a házasságot katolikus szertartás szerint kötötték, s akkor is, ha a házastárs nem térvén át, a házassági kötelék érvénye rá nézve fennmaradt).³ A legkönnyebben pedig — erre még részletesebben visszatérünk majd — Erdélyben lehetett elválni, mert miközben a szűkebb értelemben vett Magyarországon a protestánsok házassági perei a nehezkesebben működő állami bíróságok elé kerültek, a Királyhágón túl a már évszázadok óta fennálló és az unió után is megmaradó egyházi törvényszékek jártak el, egy jóval gyorsabb és megengedőbb ítélkezési gyakorlat jegyében.

Ennek következtében 1868–1938 között Ausztriából — akár az 1867 utáni örökös és koronatartományokat, akár az 1920 utáni államterületet értjük alatta — több-kevésbé folyamatosan érkeztek Magyarországra olyan férfiak és nők, akiknek feltett szándéka volt terhessé vált házassági kötelékükből megszabadulni. A magyar házassági törvény (1894: XXXI. törvénycikk) 1895. október 1-i életbe léptéig, amikor megszűnt az egyházi fórumok illetékessége, a válókeresetet benyújtók többsége — amint magyar sorstársaik is számosan tették — az erdélyi protestáns bíróságokat, kiváltképp a Kolozsvárott székelő református és az unitárius törvényszéket részesítette előnyben. (Ennek alapján különböztethető meg a „magyar”, az „erdélyi”, illetve a „kolozsvári házasság”.) A végcél rendszerint tulajdonképpen nem a fennálló házasság felbontása, hanem sokkal inkább az újránházasodás lehetővé tétele és kieszközlése volt. Egy kortárs becslés szerint, amely egyúttal a mozgalom méreteit is sejtetni enged, csupán 1879-ig 300 olyan házasság létesült, amelyet osztrák felek magyarországi (erdélyi) bontóper nyomán kötöttek; ebből mintegy 200 pár állítólag a császárvárosból származott.⁴

3 1868. évi XLVIII. törvénycikk a vegyes házassági válóperekről. Corpus Juris Hungarici CD. (Szerk. Pomogyi László. — A továbbiakban: CJH CD) Bp., 2000. — Az 1895 előtti magyar joggyakorlat kitünő összefoglalója az 1894: XXXI. törvénycikk indoklása. Uo.

4 *Apel, Angela*: Die Siebenbürger und die Ungarischen Ehen. Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades Dr. iur. (Doctor iuris) der Rechtswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien. 1999. 174. p.

Tanulmányunkban ezúttal csak az „erdélyi házasságra” fogunk szorítkozni, amely tehát 1868–1895 között a migrációs válások domináns formájának mondható (noha már ekkoriban előfordultak „magyar házasságok” is, a magyarországi királyi törvényszékek végelválást kimondó ítéletei nyomán).⁵ Annak is egy különleges változata áll majd vizsgálódásaink középpontjában: a katolikus–unitárius vallásváltást követően az unitárius Kolozs–Doboka-köri Alpapi Törvényszék által tárgyalt válóperekre, illetve az unitárius szertartás szerint megkötött új házasságokra fogunk koncentrálni.

Eközben, bár a jelenséget lehetetlen a jogi környezetből kiszakítva megérteni, nem a jog oldaláról fogunk közelíteni ahhoz. Az „erdélyi házasság” mögött meghúzódó különböző jogügyleteken keresztül az egyes szereplőknek a furcsa vállalkozásból merített tapasztalataira leszünk kíváncsiak, jóllehet egyfelől e tapasztalatok közvetlenül — személyes dokumentumok híján — nehezen hozzáférhetők, másfelől egységes formulába nyilvánvalóan egyébként sem lennének kényszeríthetők. Továbbá külön kitérünk majd az „erdélyi házasság” visszhangjára, s azokra a jellemző elképzelésekre, kommentárookra, amelyeket a szélesebb publikumból váltott ki. Mert annak ellenére, hogy viszonylag exkluzív kört érintett, alaposan megmozgatta a kortársak fantáziáját. Egyrészt az osztrák jog szempontjából illegális aktusról volt szó, amely egy Ausztriában minden oldalról vitatott társadalmi problémát feszegetett.⁶ Másrészt az „erdélyi házassággal” kapcsolatban szárnyra kapó történetek könnyen azonosíthatók voltak s azonosulást válthattak ki: a Monarchia távoli, a legtöbbször számára egzotikusnak tetsző tartományába kalauzoltak, ahol a szerelmesek végül, titokzatos procedúra nyomán, egymáséi lehettek — akár a mesékben... A kettős megközelítés révén végső soron egy általánosabb problémát szeretnénk feszegetni: mégis milyen konkrét tapasztalatok és képzetek teremtették meg azt, avagy — pontosabban fogalmazva, hiszen a hajdanvolt egyéneket érő komplex hatások feltárhatatlanok — járulhattak hozzá ahhoz, amit az érzékenyebb kortársak bizonytalanul

-
- 5 Például a Budapesti Királyi Törvényszéken is található néhány olyan 1895 előtti válóper, amelynek esetében felmerül a migrációs válás gyanúja: Budapest Főváros Levéltára. (A továbbiakban: BFL) VII. 2. c. Budapesti (Pesti) Királyi Törvényszék peres iratai. (A továbbiakban: VII. 2. c.) 1881. V. 79.; 1881. V. 80.; 1882. V. 8.; 1882. V. 63.; 1882. V. 134.; 1883. V. 21.; 1884. V. 2.; 1885. V. 19.; 1885. V. 51.; 1886. V. 13.; 1889. V. 80.; 1889. V. 107.; 1890. V. 11.; 1892. V. 111. Feltételezhetően további perek rejtőznek az Ausztriával határos nyugat-magyarországi törvényszékek iratanyagában is.
- 6 Az osztrák házassági jog körüli diskurzusról kimerítőbben (a két világháború közötti időszakra súlyozva, de az előzményekre is kitérve): *Harmat, Ulrike*: Ehe auf Widerruf? Der Konflikt um das Eherecht in Österreich 1919–1938. Frankfurt am Main, 1999.

„modern életérzéseként” körvonalaztak, és ami manapság afféle közhelynek számít a „Századvéggel” és a „Századelővel” kapcsolatban.

Otto Wagner „erdélyi házassága”

Ilyen formán nyilvánvalóan nem véletlen, hogy az „erdélyi házasság” unitárius változatának bemutatására éppen azt az esetet szemeltük ki, amelynek főszereplője a bécsi fin de siècle egyik meghatározónak tartott alakja, Otto Wagner építész volt. Személye alkalmasnak tűnik — természetesen anélkül, hogy késztetést éreznénk életművét „erdélyi házassága” felől újraértelmezni — hogy még határozottabban megjelenítsük az előbb érintett problémát.

Otto Wagner kapcsán a monográfusok — már akik egyáltalán fontosnak gondolják, hogy a „művész” mellett az „embert” is elképzeljék — általában véve meg-egyeznek abban, hogy életének egyik fordulópontját jelentette a feleségétől, Josefine Domharttól való elválás, s a leánya volt nevelőnőjével, a tőle 18 évvel fiatalabb ked-essel, Louise Stiffellel kötött új házasság. Ezen túl azonban gyakran még csak meg-közelítően pontos kronológiát sem tudnak megállapítani, s a részletek végképp a homályba vesznek. Az egyik közkezen forgó életrajz szerint, Wagner Josefine Domharttól 1880-ban vált el, majd 1881-ben nősült meg ismét.⁷ Arra vonatkozóan, hogy római katolikusként ezt miként tehette, nem kapunk semmiféle támpontot. Egy másik verzió szerint a válás 1880-ban történt, Louise Stiffellel pedig — miközben Susanna leányát, továbbá két törvénytelen fiát, Ottót és Robertet korábbi partneré-nél, Sophie Paupie-nál hagyta hátra — 1884-ben Budapesten, majd 1889-ben Bécs-ben esküdött meg.⁸ Az egyik legfrissebb, monumentális Wagner-monográfia szintén az 1889-es bécsi házasságkötést erősíti meg, de zárójeles megjegyzésként azt is megtudjuk, miszerint: „1884-ben Wagnernak az a ragyogó ötlete támadt, hogy a görög–unitusoknál [sic!] Budapesten váljon el Josefine-től, s esküdjének meg

7 Vö. *Geretsegger, Heinz–Peintner, Max*: Otto Wagner 1841–1918. Unbegrenzte Groszstadt. Beginn der Modernen Architektur. Salzburg, 1964. 11. p.

8 *Monika Platzer* internetes Wagner életrajza. A lexikonok nem tesznek említést a két fiúgyerek törvénytelen státusáról, mindazonáltal az idézett közlést támasztja alá a házastársak ágy-asz-taltól való elválasztását kimondó ítélet, amely csak Susannáról intézkedik. — A két gyerek, Otto és Robert egyébként még a Domharttal kötött házasság előtti, egy csehországi sörfőző-mester leányával, Sophie Paupieval folytatott viszonyból született 1864. augusztus 28-án, il-letve 1865. augusztus 30-án. Az idősebb fiút az építész még életében, 1897-ben fiának ismerte el, az ifjabb Robertet viszont csak a nagybácsi, vagyis Otto Wagner fivére, Emerich adoptálta 1919-ben. (Alice Reininger szóbeli közlése, anyakönyvi kutatásai alapján.)

Louise-val”.⁹ A különös história talán családi szájhagyomány terméke, mindenestre nyilvánvalóan az unitárius szertartás emléke maradt fenn torzított formában.

A biográfusok persze nincsenek könnyű helyzetben, mivel úgy tűnik, Otto Wagner korábbi életének még a nyomait is igyekezett eltüntetni.¹⁰ A múlttal való tudatos szakítás következtében a válás és az újrarahasodás körülményeiről, az építész ezzel kapcsolatos reflexióiról gyakorlatilag alig valami tudható. Így az egyetlen ismert, személyes jellegű forrás, amelyben ő maga szólal meg, s beszél a válást illető elhatározásáról, egy bizonytalan keltezésű, Louise Stiffelhez intézett levélrészlet:¹¹

Feleségem nem illik hozzám, még kevésbé pereputtya, évekig gyötrődtem emiatt és az ügynek véget kellene vetni már. Ha nem találtam volna oly lényt, ki nekem termett, valószínűleg életem végéig viseltem volna az igát. De megjelentél Te, s minden reményem Beléd vettem. [...]

Tisztán emberi nézőpontból azt hiszem, igazam van, mert egyetlen ember sem rendeltethetett arra, hogy élethossziglan rabláncokat hordjon. Szívem szeretet, odaadás, megértés után sóhajt, ha megkapom, boldog leszek.

Elválni valakitől, aki abszolút nem hozzám illő, akár (így gondolom hónapokon át tartó mérlegelés után) gentlemanhez méltó tett is lehet. Csaknem hallom drága anyám hozzám szólni, ki sohasem gyámkodott felettem, hanem folyvást csak a legjobbat akarta: gondold át, aztán tégy, ahogy jónak látod. Elhamarkodottan az én koromban nem lehet.

A vívódás, amelyet az ide–oda csapongó sorok tanúsítanak, ekkor már kétségtelesen nem az 1867-ben kötött, tönkrement házasságra összpontosul (hiszen az ezt illető gyötrődésről a levélíró múlt időben nyilatkozik), hanem az újrakezdés mi-kéntjére, amely persze ezúttal még nem konkretizálódik (csupán általában veti fel a válás szükségességét). Miután azonban a levél datálása erősen kétséges, fragmentum marad csupán, nem tudjuk az alábbi elbeszélésbe illeszteni, amely így alapvetően a kolozsvári unitárius levéltárban megtalált — a tanulmány függelékében közölt — válóperes iratokon nyugszik.¹²

9 *Graf, Otto Antonia*: Otto Wagner. Bd. 5. Baukunst des Eros 1863–1888. Wien–Köln–Weimar, 1997. 1212. p. (A továbbiakban: *Graf*, 1997.) A szerző ez esetben nem jelöli meg forrását.

10 Uo.

11 Uo. 1220. p. A levél, eszerint, valamikor 1880–1881 körül íródhatott.

12 *Erdélyi Unitárius Levéltár*. (A továbbiakban: EUL) A Főpapi Törvényszék válóperes iratai 5/1884. A peranyag gerincét képező iratok — az eljárásra vonatkozó, más levéltárakban található további iratokkal együtt — függelékben közreadjuk (a továbbiakban pedig erre hivatkozunk).

A házassági bontóper anyagának tanúsága szerint Wagnerék formálisan, vagyis bírói úton, csak 1882 végén vetettek véget az együttélésnek. Az elválás nem a komplikált peres, hanem a diszkrétebb, közös megegyezést feltételező eljárás révén esett meg: Otto Wagner és Josefina Domhart megállapodtak a vagyon, illetve az egyetlen közös gyermek, Susanna neveltetése kérdésében, átestek a formális egyházi, illetőleg bírósági békéltetési eljáráson, s az egyszerűsített procedúra végén a bécsi Landesgericht 1882. december 22-én kimondta az ágytól–asztaltól való elválasztást.¹³

Az ágy-asztaltóli elválasztás természetesen csupán a különélést legalizálta, a római katolikus felek között, katolikus szertartás szerint kötött házassági kötelék érvénye fennmaradt. Még az ítéletben is megjelenik az aktus hivatalos álszeméremmel átmenetinek szánt jellege: „esetleges ismételt összeköltözésüket [...] bejelenteni tartoznak” — hangzik a verdikt, mintha csak múló viszállyról lenne szó. Ily módon Wagner Louise Stiffellel folytatott viszonyának megítélése sem változott alapvetően: az továbbra is törvénytelennek, „házasságtörőnek” számított. A házastársakat a joggyakorlat által érvényre juttatott katolikus hitelvek szerint csak a halál választhatta el egymástól, amely eshetőségnek a férfi szempontjából, miután Josefina ekkor még 35. életévét sem töltötte be, meglehetősen kis valószínűsége volt. Felvetődik tehát a kérdés: mit akart ezzel az építész elérni?

Meglehet, hogy az elválasztás kieszközlése 1882-ben már a későbbi magyarországi válóper előkészítését célozta. Annak az eljárásnak ugyanis, amelynek során az ausztriai felek Magyarországon, pontosabban Erdélyben felbontathatták házassági köteléküket — megkerülve az osztrák törvényeket, illetőleg saját, a legtöbb esetben vonakodó házastársukat — egyik kulcsmozzanata az előzetes ágy-asztaltóli elválasztás volt. Ehhez tudni kell, hogy noha Magyarországon az említett 1868: XLVIII. törvénycikk nyomán a kitért katolikusok is elválhattak, de az illetékességi megkötöttségek és a következő évtizedben kialakuló joggyakorlat rendkívül megnehezítette a bontóper lefolytatását azokban az esetekben, amikor a szándék egyoldalú volt, vagyis amikor csak a keresetet benyújtó fél volt (lett) protesztáns, a házastárs katolikus maradt. Ilyenkor az elhúzódó procedúrát csak a felek megegyezése és a perfolyam alatti messzemenő együttműködése rövidíthette le,

13 *Függelék 3.* Ebből az is kiderül, hogy Wagner jogi képviselője Karl Lueger, a későbbi főpolgármester volt. A bécsi eljárás anyaga egyébként nem maradt fenn, mivel a korszakból származó válóperes iratok — feltehetően a Justizpalast 1927-es leégésekor — megsemmisültek. Vö. *Heindl, Waltraud*: Aspekte der Ehescheidung in Wien um 1900. Grenzen und Möglichkeiten der Erforschung des Problems. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 33. (1980) 223. p.

amire a dolog természeténél fogva nem mindig kerülhetett sor. Különösképpen állt ez a külföldről érkezőkre: a komplikált, az illegalitás határait súroló, hatalmi szankciókkal fenyegetett, esetenként lelkiismereti problémákat felvető jogi megoldások alighanem sokakat visszaretentettek. A kedvezőtlen magyarországi eljárásjogi szabályokat azonban ki lehetett játszani. A Magyarországgal 1868-ban egyesülő Erdély területén az unió után is fennmaradt a már évszázadok óta létező, tisztán felekezeti házassági jogi rendszer, amelynek keretében a protestánsok válópereiben a saját — evangélikus, református, unitárius — egyházi bíróságok ítéleztek. Ezek közül az unitárius törvényszék valamennyi unitárius magyar honpolgár válóperében illetékes bírói fórumként járt el. Továbbá — visszacsatolva immár a Wagner-ügyhöz — az unitárius egyházi bíróság tárgyalás alá vett ún. „egyoldalú folyamodással indítható válóügyeket”, amikor ténylegesen csupán az egyik házastárs vett részt a perben, a másik bármiféle közreműködése, sőt akár tudta nélkül. Márpedig ehhez az eredetileg katolikus, időközben unitáriussá lett félre nézve egyházi vagy világi bíróság által kimondott, ideiglenes vagy végleges ágy-asztaltóli elvlasztó ítélet szükségeltetett (a házasságot ilyenkor, a másik fél meghallgatása nélkül, az abban foglalt tényállás alapján bontották fel).¹⁴

Valószínűnek tűnik tehát, hogy az építész már 1882 végén mérlegelte a házassági kötelék magyarországi (erdélyi) felbontása, illetve az újraházasodás előnyeit és kockázatait. A terep korántsem volt számára ismeretlen, ugyanis az 1870-es évek elejétől számos alkalommal dolgozott együtt Kallina Mór pesti építésszel magyarországi, döntően budapesti projekteken.¹⁵ Így már korábban, a bécsi ágytól-asztaltól való elvlasztás táján is megfordulhatott a magyar fővárosban: részt vett az 1883. február 1-i határidővel, a magyar parlament tervének elkészítésére kiírt pályázaton, amelyen Kallinával közösen első díjat nyert.¹⁶ Az „erdélyi házasság” ekortájt már fővárosszerte meglehetősen ismert volt (az unitárius egyházközség —

14 Törvényjavaslat a házassági kötelék érvénytelenítése és felbontása körül követendő eljárás tárgyában. (A továbbiakban: *Törvényjavaslat*) 78. §. EUL A Főpapi Törvényszék ülésjegyzőkönyvei (A továbbiakban: FT Jkv.), 1880-as kötet. (Az egyházi „törvényjavaslat” e kötetbe lett befűzve!) Megjegyzendő, hogy a Törvényjavaslat csupán az 1868 után kialakuló, tehát 1880 előtt és után is létező gyakorlatot kodifikálta. — Egyébként hasonlóan alakult a református bíróság gyakorlata is: Die Siebenbürgischen Ehen. Juristische Blätter. IX. 1880. május 16. Nr. 20. 231–234. p. — folytatás: 1880. május 23. Nr. 21. 243–246. p. A különbség annyi, hogy a kolozsvári református törvényszék illetékessége csak Erdélyre terjedt ki.

15 Mindkét körülményre Wagner többször is felhívja a figyelmet a budapesti községi illetőség, illetve a magyar állampolgárság megszerzését célzó eljárás során. *Függelék* 4. és 12. számú irat.

16 *Uo.* — A pályázatról: *Graf. Otto Antonia*: Otto Wagner. Bd. 1. Das Werk des Architekten 1860–1902. Wien–Köln–Graz, 1985. 55. p.

Magyarországon elsőként — Budapesten, 1881-ben alakult meg), tehát megfelelő kapcsolatok révén begyűjthette a szükséges információkat.

Viszont talán nem csupán Wagner szándékait kellene számításba venni, hanem a feleségét, Josefine Domhartét is, aki ugyanúgy a házassági kötelék felbontását fontolgathatta, mint az építész! Közelebbit sajnos nem tudunk a dologról, csak 1889-ből van adat arra, hogy a nő az ágytól-asztaltól való elválásztást követően valamikor református vallásra tért, és egy Horn nevű bankárral kötött új házasságot.¹⁷ (Ez egyébként egész biztosan azt jelenti, hogy Wagnemé ugyancsak Kolozsváron vetett véget házasságának.)¹⁸

A fenti magyarázat azonban korántsem nyugszik sziklaszilárd alapokon. Az első világos nyom ugyanis, amely arról árulkodik, hogy Otto Wagner immár ténylegesen a bontóper előkészítéséhez fogott, csak jóval az ágytól-asztaltól való elválásztás után, háromnegyed évvel később fedezhető fel: 1883. szeptember 25-én jelentett be „műépítészeti iparüzletet” Budapesten, a IV. kerületi előljárásagon,¹⁹ s ezt követően tett további — alább tárgyalandó — határozott lépéseket a válás és az újraházasodás felé vezető rögzös úton. És bár lehetséges, hogy már a bécsi elválásztásra is a magyarországi végelválás reményében került sor, az biztos, hogy az ügy váratlanul tűnő elővétele 1883 őszén egy másik „eseménnyel” hozható összefüggésbe. Abból a tényből, hogy Otto Wagner és Louise Stiffel első közös gyermeke, Stefan Emerich 1884. április 12-én jött a világra,²⁰ arra következtethetünk, hogy a nő terhessége valamikor 1883 késő nyarán tudódott ki... Az építész tehát azért kötelezte el magát végérvényesen az „erdélyi házasság” mellett, hogy kedvesével folytatott viszonyát legalizálva törvényes státust biztosítson születendő gyermeke számára.

A Budapesten 1883 őszén „megnyíló” építészeti vállalkozás mindenestre egyértelműen a válóper megindítását előfeltételező magyar állampolgárság kieszközölését szolgálta. A honpolgárság megszerzése néhány évvel Wagner elhatározása előtt nehezült meg, amikor a magyar törvényhozás jelentősen szigorított a korábbi, szokásjogon alapuló — egyúttal az osztrák válóperes felek szándékának kivitele-

17 *Függelék 22.*

18 A református áttérés biztosan magyarországi válóper indítására utal. Ezt a nő csak Erdélyben, a kolozsvári református törvényszéken tudta keresztülvinni, mivel a szűkebb értelemben tett Magyarország protestánsainak házassági pereiben eljáró állami bíróságok a házastársak utolsó együttlakásának helye szerint állapították meg illetékességüket: Wagner és neje pedig utoljára Bécsben laktak együtt, nem volt tehát illetékes magyar világi bírói fórum, amely házasságukat felbonthatta volna.

19 Erről a IV. kerületi előljáróság 1883 végén kelt jelentése tudósít. *Függelék 6.*

20 *Függelék 21.*

zését nagyban megkönnyítő — gyakorlaton, amely pusztán hallgatólagosan, valamely magyarországi községi kötelékbe való felvétellel is biztosította azt.²¹ 1880-tól azonban a kandidálóknak már megfelelő vagyont vagy jövedelmet, illetve egyebek mellett öt évi magyarországi helyben lakást és adófizetést kellett kimutatniuk. Otto Wagner kétségtelenül ezen újonnan támasztott feltételek teljesítését kívánta alátámasztani a színlelt üzletnyitással.

Nem egészen két hónap múltán az építész–vállalkozó kérelmezte Budapesti községi kötelékébe történő felvételét, illetőleg ezzel együtt magyar állampolgársága elismertetését (minden magyar állampolgárnak községi illetőséggel kellett rendelkeznie, ezért a kiszemelt községnek előzőleg a felvételre vonatkozóan ígérvényt kellett kiállítania). Az 1883. november 16-án beadott kérvény amellett érvelt, hogy Otto Wagner leszármazása révén magyar állampolgárnak minősül, mert apja, Wagner Simon pozsonyi születésű magyar udvari kancelláriai jegyzőként haláláig magyar állampolgárnak számított, így eszerint fiát is annak kell tekinteni. Ugyanakkor a kérelmező, az állampolgárság elismertetése mellett, a törvényben részletesen szabályozott honosítás lehetőségét is határozottan fenntartotta — erre szolgált a fentebb taglalt üzletnyitás, az adófizetés, és persze a hivatkozás a megelőző magyarországi aktivitásra.²² A folyamatás nyomán a fővárosi tanács 1884. január 3-án hozott határozatával kiállította az óhajtott községi kötelékbe való felvételt tárgyazó ígérvényt, amely természetesen csak akkor teljesülhetett, ha a magyar Belügyminisztérium is elismeri állampolgárságát, avagy honosítja az építészt.²³

Otto Wagner és Louise Stiffel 1883–1884 fordulóján már bizonyosan személyesen is Budapesten tartózkodott: a férfi a IV. kerület Mária Valéria u. 4., míg választottja, talán a feltűnést kerülendő, a közelben, a Deák Ferenc u. 21. alatt szállt meg, illetve bérelt lakást.²⁴ Ekkor vágtak bele abba a jogügyletbe, amely bebiztosította a magyar állampolgárság megszerzését. Január 2-án felkeresték — Louise Stiffel is az építésszel tartott²⁵ — Steinbach István lipótvárosi közjegyző irodáját, ahol az

21 1879. évi L. törvénycikk a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről. CJH CD. — A törvény indoklása áttekinti a korábbi joggyakorlatot: Uo.

22 *Függelék 4.*

23 Erre nézve csak a községi kötelékbe való felvételt kimondó január 18-i határozat tájékoztat: *Függelék 14.*

24 *Budapesti Unitárius Egyházközség* (a továbbiakban: BUE). Betérsi anyakönyv, 1884. január 2-i és 12-i bejegyzés. Wagner Mária Valéria u. 4. alatti lakóhelye, ahova „üzletét” is bejelentette, az 1883. november 16-i beadványban is említésre került. *Függelék 4.*

25 Amint a közjegyző ügykönyvéből kiderül, Wagner és Louise Stiffel január 2-án, külön-külön meghatalmazást állított ki. BFL VII. 175. Steinbach István közjegyző iratai. (A továbbiakban: VII. 175.) Ügykönyv, 10–11/1884. A meghatalmazás valószínűleg az osztrák állami kötelék-

építész örökbefogadási szerződést kötött Freudhoffer János nyugalmazott magyar pénzügyminisztériumi tisztviselővel,²⁶ majd közösen kérvényt nyújtottak be, illetőleg meghatalmazták dr. reyhersbergi Floch Henrik lovag ügyvédet képviselőjükkel,²⁷ nyilván az örökbefogadási szerződést jóváhagyni hivatott Igazságügyminisztérium irányában. (A kérvényhez természetesen nem csatolták a felek külön ügyszámon felvett kölcsönös nyilatkozatát, amellyel egyúttal érvénytelenítették az örökbefogadás nemkívánatos jogkövetkezményeit.)²⁸ Az adopcio ugyanis lehetővé tette az állampolgársági törvényben foglalt szigorú feltételek megkerülését: ha Wagner magyar állampolgárságát a Belügyminisztérium mégsem ismerte volna el, s honosításának jogalapját is ingatagnak találta volna, mindenképpen meg kellett volna hajolnia az örökbefogadás ténye előtt, mert a magyar állampolgár által adoptált külföldi maga is magyar állampolgárrá vált.

Az óvatosság azonban végül feleslegesnek bizonyult, mert a január 12-én kelt kérelem nyomán,²⁹ a Belügyminisztérium minden további nélkül elismerte az építész megszakítatlan magyar állampolgárságát.³⁰ A belügyminisztériumi aktán olvasható előadói vélemény szerint, kétely csak azt illetően merült fel, hogy nem visszahonosításként kell-e az ügyet kezelni, mivel a törvény szerint a 10 éves folyamatos külföldön tartózkodással az állampolgárság elveszthető volt.³¹ Eszerint azonban mivel Wagner 1865-ben vált nagykorúvá, s addig magyar állampolgársága apja után kétségtelenül fennállt, az 1870-es évek elejéig, amikor saját előadása szerint Pesten letelepedett („Időközben néhány évet Bécsben is töltöttem ugyan, e körülmény azonban magyar állampolgári minőségemet legkevésbé sem érintette.”)³², nem telt el a törvényben meghatározott 10 év, így kétségtelenül mindvégig magyar állampolgár maradt.

ből való elbocsátásukra irányult: Bécs 1883. december 28-án még igazolta Wagner osztrák állampolgárságát, a január 12-i kérvényben azonban az építész már kijelentette, hogy kilépett az osztrák állampolgári kötelekből. *Függelék 7.*, 12. De az is elképzelhető, hogy az ügyvéd már a házasságkötést készítette elő: a pár ugyanis az esküvő kihirdetése alól felmentést kapott. BUE házassági anyakönyv, 1884. február 11-i bejegyzés.

26 *Függelék 8.*

27 BFL VII. 175. Ügykönyv, 7. és 9/1884.

28 *Függelék 9.*

29 *Függelék 12.*

30 *Függelék 13.*

31 1879: L. törvények CJH CD.

32 *Függelék 12.*

Annak, hogy eredetileg osztrák honos, katolikus személy Magyarországon válópert indíthasson, a másik alapvető, az 1868: XLVIII. törvénycikk által kijelölt feltételét a valamely protestáns vallásra való áttérés jelentette. Az, hogy melyik felekezetet választotta az illető — talán mondani sem kell — nem egyéni szimpátia kérdése volt, hanem ugyancsak a követett jogi stratégiától függött. Történetesen: ha Wagner Budapesten evangélikus vagy református hitre tér be, házassági bontóperre az 1790 után meggyökeresedő joggyakorlat miatt a Budapesti Királyi Törvényszék elé került volna (amely a keresetet nyomban visszavetette volna, mivel a házaspár nem a magyar fővárosban lakott utoljára együtt). Azután, hogy az építész Budapesten szerzett községi illetőséget, egyetlen lehetősége maradt, ha keresztül kívánta vinni válási szándékát: a katolikus–unitárius konverzió. Az erdélyi kisegyház a szűkebb értelemben vett Magyarországon gyakorlatilag, jogi értelemben, 1868-ig nem létezett,³³ aminek a majdani gyors válásban reménykedők szempontjából megvolt az az előnye, hogy híveire nem vonatkoztak a házassági perek kapcsán született korábbi, a más magyarországi protestáns felekezetek követőit illető eljárási és anyagi jogi szabályok. A válópert megelőző procedúra az Ausztriából érkezők számára így jóval egyszerűbbé vált: az unitárius betérők Magyarországon tetszés és lehetőség szerint választhattak települést, községi illetőség elnyerése végett. (A legegyszerűbbnek — így került Wagner Budapestre — eleve a fővárosi községi kötelékbe való felvétel tűnt, hiszen itt mindent egy helyen el lehetett intézni, kezdve a különböző ügyletek minisztériumi jóváhagyásával, egészen a vallásvaltoztatásig.)³⁴

Az építész áttérésére ugyancsak 1883–1884 fordulóján került sor. Ehhez a magyar törvények értelmében elegendő volt az elhagyni szándékozott egyház papjánál való kétszeri megjelenés, a két alkalom közötti kéthetes időtartammal, majd a kapott kitérés bi bizonyítvánnyal (ennek hiányában pedig — a katolikus papok ugyanis csaknem minden esetben megtagadták a bizonyítvány kiállítását — két tanú egyszerű írásos nyilatkozatával) való jelentkezés a választott felekezet lelkészénél, aki anyakönyvezte az egyházközség új tagját.³⁵ Otto Wagner 1883. december 5-én hagyta el a

33 Az unitárius vallás ugyan 1848-ban lett „bevett felekezet” (*recepta religio*), de az ezt illető törvény 1849–1867 között nem volt hatályban. Vö. 1848: XX. törvénycikk a vallás dolgában. I. §. CJH CD.

34 A budapesti unitárius egyházközség megalakulását illetően: *Jakab Elek*: Emlékirat a budapesti unitárius templom felszentelési ünnepélyére. 1890. október 26. Bp., 1890. 22–40. p.

35 1868. LIII. törvénycikk a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonzosságáról. CJH CD.

római katolikus egyházat, s tért be végül 1884. január 2-án unitárius felekezetre.³⁶ Rövidesen, 1884. január 12-én, az építész választotta, Louise Stiffel is megtette ugyanezt a lépést.³⁷ Ez utóbbi aktus egyébként érdekes abból a szempontból, hogy az nem képezte feltételét sem a válóper megindításának, sem a megkötni óhajtott új házasságnak: valószínűleg a nő szabad elhatározása volt, hogy követi választottja lépését — a két konverzió közötti egy heti különbség egyúttal talán a döntés nehézségére vezethető vissza...

A meglehetősen nagy körültekintést igénylő előkészületek után maga a házassági bontóper formalitás volt csupán. Otto Wagner 1884. január 2-án ezt illetően, egyidejűleg az örökbefogadás nyelvébe ütésével, Molnár Sándor kolozsvári ügyvédet hatalmazta meg.³⁸ Néhány hét múlva már az ügyvéd kezében volt a perindításhoz szükséges valamennyi dokumentum: többek között a főváros január 18-i, az állampolgársági ügyet lezáró határozata a községi kötelekbe való felvételtől,³⁹ a vallásváltással kapcsolatos, január 30-án kiállított bizonyítványok,⁴⁰ és a bécsi Landesgericht által január 22-én hitelesített korábbi ágy-asztaltól elvlasztó ítélet⁴¹ (érdekes továbbá, hogy Wagner előzőleg, január 2-án külön is nyilatkozott arról, hogy feleségével az elvlasztás óta ki nem békült, s testileg nem érintkezett).⁴² A január 30-án megszövegezett válókereset beadására február 1-én került sor a Kolozs–Doboka-köri Unitárius Alpapi Törvényszéken.⁴³ Az azt követő napon, miután Boros György házasságvédőnek nem akadt érdemi mondanivalója,⁴⁴ az

36 A kitérésről az 1884. január 30-án kelt lelkeszi bizonyítvány tesz említést. Vö. *Függelék* 16. számú irat. — A betérésről: BUE betéresi anyakönyv, 1884. január 2-i bejegyzés.

37 BUE betéresi anyakönyv, 1884. január 12-i bejegyzés.

38 *Függelék* 11. Figyelemre méltó, hogy a meghatalmazáson szereplő tanúk ugyanazok a személyek voltak — Kosztka Antal és Friedenthal Vilmos — mint az adopción ügyletnél.

39 *Függelék* 14., 15.

40 *Függelék* 16., 17.

41 *Függelék* 3.

42 *Függelék* 10.

43 *Függelék* 18. Megjegyzendő, hogy a *petitum* alapvetően a korszak univerzális bontóokára, „engesztelhetetlen gyűlöletre” hivatkozott: „[...] házassági viszonyunk — bár ha a szeretet vezérelte egybekelésünket — boldog nem volt; mert már házaseletünk első napjain mutakozó hajlamaink és érzelmeink különbözősége köztünk csakhamar a családi viszályok naponként megújuló sorozatát kelté fel, míg végre az egymás iránti szeretetet a kölcsönös engesztelhetetlen gyűlölség váltotta fel.” Nem szabad persze, hogy a naív történetecske megtévesszen: itt nem Wagner beszél, hanem ügyvédje; és nem a voltaképpeni házassági konfliktus hiteles elbeszéléséről van szó: valójában évente tucatszámra nyújtottak be hasonló keresetleveleket, amelyek csaknem szóról–szóra ismételték ezeket a fordulatokat.

44 *Függelék* 19.

Alpapi Törvényszék az unitárius felperesre nézve máris felbontotta a házassági köteléket, majd áttette a pert a fellebbviteli fórumhoz. A Főpapi Törvényszék február 6-án, a Ferenc József püspök elnöklete alatt tartott rendkívüli ülésen (amelyen egyébként csak a Wagner-ügy került terítékre) jóváhagyta az elsőfokú bíróság „szerencsésebb házasságkötésre felszabadító” ítéletét, s ezzel az jogerőre emelkedett.⁴⁵ A teljes válóper tehát nem egészen egy hetet vett igénybe!

Az „erdélyi házasság” befejező aktusára, vagyis magára a házasságkötésre, 1884. február 11-én került sor. Otto Wagner és Louise Stiffel Budapesten, a helybeli unitárius egyházközség lelkésze, Derzsi Károly, illetve a tanúk: a már említett dr. Floch Henrik ügyvéd és Scheyrer György, az Angol–Osztrák Bank helybeli fiókvezetője közreműködésével örök hűséget esküdött egymásnak.⁴⁶ Két hónappal később pedig — amint már említettük — megszületett a házaspár első közös gyermeke, Stefan Emerich. Az újszülöttet az unitárius szülők május 4-én, a bécsi magisztrátus, illetőleg az érsekség engedélye nyomán, katolikus szertartás szerint, a Votivkirche-ben kereszteltették meg. Az erre vonatkozó anyakönyvi bejegyzésben a gyermek státusát illetően az *ehelich*, vagyis: törvényes, megjelölés szerepel, noha a keresztelő pap, a kétségeket eloszlatandó, hangsúlyozta ama tényt, hogy a szülők magyar állampolgárként kötötték házasságot; egyúttal azt is, hogy a fiút katolikus hitben kívánják neveltetni.⁴⁷

A történet mindazonáltal — az előljáróban citált biográfiák némelyike utal rá — csak fél évtizeddel később zárult le. Amint az idevágó anyakönyvi bejegyzésből kiderül, az első feleség, Josefíne Domhart 1889. július 4-én elhalálozott. A Wagnerék számára valószínűleg teljesen váratlan fordulat egyszeriben lehetővé tette az „erdélyi házasság” legalizálását, mind az osztrák állami, mind a katolikus egyházi törvények szempontjából.

A házaspár lakhelye szerint illetékes katolikus plébános, Godfried Marschall — nyilván, miután megtérni szándékozó hívei jelezték szándékukat — augusztus 7-én kérelmezte a házasságkötés engedélyezését, illetőleg a diszpenzációt az érintettek unitárius vallása miatt, valamint a házasságtörés miatt fennálló házassági akadály alól (a kánonjog szempontjából Wagner és Josefíne Domhart házassága csak a nő halálával szűnt meg, következésképp az építész és Louise Stiffel korábbi együttélése házasságtörésnek számított, ami házassági akadályt — *impedimentum criminis* — jelentett).⁴⁸ A bécsi érsekség még aznap megadta a mentesítést, hivatkozva arra, már

45 *Függelék* 20.

46 BUE házassági anyakönyv, 1884. február 11-i bejegyzés.

47 *Függelék* 21.

48 *Függelék* 22.

a plébános által is hangoztatott tényre, hogy a felek korábban magyar állampolgárként, a magyar törvények szerint érvényes házasságot kötöttek.⁴⁹ A diszpenzáció elnyerését követően, Wagner és Stiffel augusztus 9-én a bécsi magisztrátusnál bejelentette kilépését az unitárius felekezetből, majd augusztus 16-án visszatért a római katolikus egyház kebelébe.⁵⁰ Másnap, a Votivkirche házassági anyakönyvében „özvegyként” feltüntetett férj és „hajadonként” szereplő nő megint az oltárhoz járult, hogy katolikus szertartás szerint erősítse meg korábbi esküjét.⁵¹

A családi viszonyok rendezésével összekapcsolva az építész egyúttal civil státusát is tisztázta. 1889. augusztus 10-én, egy nappal a bécsi érseki fórum házaspár számára kedvező határozatának kézhezvételét követően, Budapesten a Belügyminisztériumnál — a régi ismerős, dr. Floch révén — kérelmezte magyar állampolgári kötelekből való elbocsátását, amely aztán szeptemberben ténylegesen meg is történt.⁵² (Miután az esküvő idején még magyar honpolgárnak számított, előzőleg, augusztus 9-én a magyar Kultuszminisztériumtól házassági engedélyt is kapott.) Így miközben a katolikus frigy az osztrák jog szerint legalizálta az „erdélyi házasságot”, addig az osztrák állampolgárság elnyerése, avagy — nézőponttól függően — visszaszerzése nyilvánvalóan megkönnyítette az építész közéleti szerepvállalását. A kettős aktus mindenestre lezárta Wagner életének csaknem egy évtizede húzódó, zavaros időszakát — amint vélhetően ő is igyekezett azt végérvényesen lezárni önmagában, elfojtva a gyötrő emlékeket.

A válóperek szereplői

Otto Wagner mellett — amint a bevezetőben említettük — több százan estek át eredetileg osztrák honos férfiak és nők ugyanilyen vagy hasonló procedúrán. Az „erdélyi házasság” unitárius változatáról, amely 1880 után valószínűleg a legnagyobb népszerűségnek örvendett, leginkább a másodfokú egyházi bíróság, a kolozsvári Főpapi Törvényszék 1868–1895 között hiánytalanul fennmaradt, a megszövegezett ítéleteket tartalmazó ülésjegyzőkönyvei segítségével alkothatunk képet. A legfontosabb kérdés, amire ennek révén választ remélhetünk, elsősorban a haszná-

49 *Függelék 23.*

50 *Függelék 26.*

51 *Függelék 27.* Némi következtetés a felek családi állapotát illetően azért tetten érhető, hiszen a betérésre vonatkozó bejegyzésben mindketten „házas”-ként szerepelnek. *Függelék 26.*

52 *Vö. Függelék 28.* A törvény szerint az állampolgárság az elbocsátó okirat kézbesítésével szűnt meg, amely az akta szerint 1889 szeptemberében történt meg. *Vö. 1879: L. törvénycikk CJH CD.*

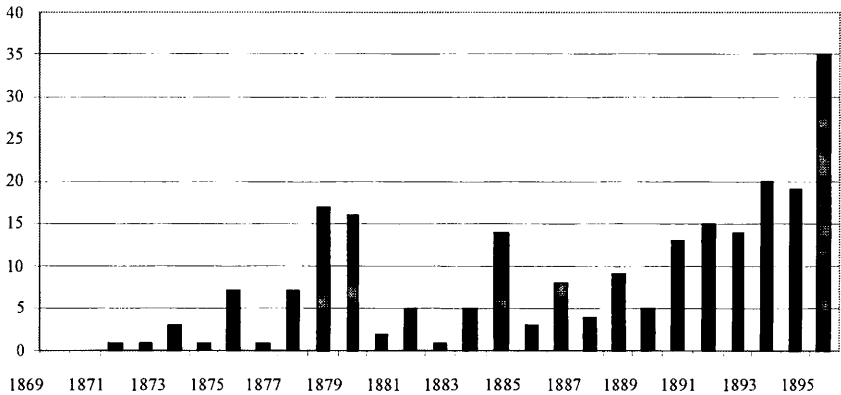
lók körére vonatkozik: kik voltak, honnan jöttek azok, akik a fennálló osztrák törvényeket megkerülve, bizonyos értelemben a polgári normákat felrúgva, zátonyra futott házasságuk felbontása és házasságon kívüli kapcsolatuk ellentmondásos legalizálása reményében eme furcsa eljárásnak vetették alá magukat.

Miután tanulmányunk kifejezetten az „osztrák” válásokra koncentrált, rögtön felmerülhet a probléma, mit is értünk „osztrák” válások alatt. A főpapi törvényszéki jegyzőkönyvek alapján leginkább a „hazai”, vagyis erdélyi, és nem–erdélyi válások különböztethetők meg nagy biztonsággal (utóbbiakat ugyanis csaknem kivétel nélkül rendkívüli üléseken tárgyalták). Forrásunk egy rövid ideig megadja a házasságkötés helyét, ami árulkodó lehet, de sokkal biztosabb támpontot jelent az előzetes ágytól és asztaltól való elválásztás helyének (bírói fórumának) és idejének többé-kevésbé rendszeres közlése. Ezen túl segítségül hívtuk a budapesti unitárius egyház be-térési és házassági anyakönyveit, amelyekben megtalálható a legtöbb pereskedő születési helye, foglalkozása, gyakran — a szerzett magyarországi illetőségi hely mellett — tényleges lakhelye, továbbá megtudhatjuk, kivel kötött az illető házasságot. Azzal együtt azonban, hogy minden egyes személynél igyekeztünk körültekintően eljárni, vannak olyan esetek, amelyek megkérdőjelezik előzetes felosztásunk érvényességét: Az „osztrák” honos fél ugyanis gyakran „magyar” személytől vált, avagy „magyarral” házasodott össze; hosszú ideig Magyarországon lakott, s tevékenykedett; továbbá olyan „magyarok” is elzarándokoltak Kolozsvárra, akik voltaképpen Ausztriában éltek; és bizonyos értelemben az „osztrákok” közé számíthatnánk — de nem tesszük — a Horvátországból érkezőket is, mivel a birodalomrész ugyanúgy az osztrák polgári törvénykönyv hatálya alá tartozott, mint mondjuk Alsó-Ausztria, Csehország, vagy Galícia. Mindezzel azt akarjuk mondani, hogy megírható lenne egy másik tanulmány, általában véve az „erdélyi házasságokról”, amelyik sokkal inkább azokra a Monarchián belüli kapcsolatokra, kapcsolódási pontokra helyezte volna a hangsúlyt, amelyek ezúttal viszont legfeljebb csak felvillanthatók.

A némileg tehát önkényes kategorizálás eredményeként, a Főpapi Törvényszék jegyzőkönyvei alapján, a korszakban 226 felbontott házasságot találtunk. Mind-össze egyetlen esetről van tudomásunk, amikor az egyházi bíróság a keresetet végérvényesen visszavetette (az természetesen többször előfordult, hogy egy per kétszer is megjárta a Főpapi Törvényszéket).⁵³ És mivel ezeket a pereket kevés kivétellel egyoldalúan kezdeményezték, gyakorlatilag ugyanennyi személy vált el. A kimondott válások időbeli megoszlását az alábbi grafikon szemlélteti:

53 EUL FT Jkv. 57/1887. Az elutasítás egyébként azért következett be, mert az egyoldalúan folyamodó felperes az ágy-asztaltól elválásztás idején evangélikus vallású volt, amely felekezet hitelvei ilyen aktust nem ismertek.

**Osztrák válások a Főpapi Törvényszéken
(1869–1895)**

Röviden — mert ezúttal nem a jogi szabályozás részletei érdekesek — annyi kommentárt fűznénk mindehhez, hogy az unitárius válások első, rövid fénykora jól kivehetően a már említett magyar állampolgársági törvénnyel, illetve azokkal az osztrák oldalon kilátásba helyezett szankciókkal áldozott le, amelyek az „erdélyi házasságok” megkötőit fenyegették. Az 1880-as évek derekán pedig valószínűleg a Kolozs–Doboka-köri Alpapi Törvényszék magyarországi illetékességének átmeneti, a magyar állami bíróságok általi elbizonytalanítása okozhatott zavarokat az osztrák vállalkozók soraiban.⁵⁴ Gyakorlatilag töretlen növekedés tanúi lehetünk viszont az 1890-es évek első felében, amelyhez minden bizonnyal hozzájárult a mozgalomnak véget vető 1894: XXXI. törvénycikk is (az 1895-ös év, amely ráadásul csak szeptember 30-ig számítható, rekordszámú válása mindenesetre erre enged következtetni).

Ami számunkra most sokkal fontosabb: a válópert indítók társadalmi státusa, ami főként az unitárius betérési és házassági anyakönyvekben regisztrált foglalkozás-adatok segítségével közelíthető meg. Ez 106 esetben állapítható meg értékel-

⁵⁴ Vö. Nagy Sándor Adalék az unitárius egyházi bíraskodás történetéhez 1869–1895. A Nagy György contra Beniczky Emilia házassági bontóper tanulságai. *Jogtörténeti Szemle* 2005/4. 10–15. p.

hető módon. Eszerint az unitárius pereskedők — szemben a valamivel későbbi, századfordulós bécsi válóperek szereplőivel⁵⁵ — korántsem a szegények avagy a valamilyen szempontból marginális helyzetben lévők soraiból kerültek ki: legfeljebb talán néhány iparos (2 cipész, 2 szabó, továbbá asztalos, szítás, építómester, gombműves), valamint egy mozdonyvezető felbukkanása hathat különösképp, egyébként többnyire a minden bizonnyal jómódú Mittelstand tagjai vállalkoztak „erdélyi házasságra”: a 13 földbirtokos, 12 kereskedő, 12 vasúti tisztviselő, illetve magánhivatalnok, 8 közös hadseregbeli katonatiszt, 7 gyáros, gyárigazgató és vállalkozó, 5 mérnök, 4 építész, 3 orvos mindenestre uralja e kétségtelenül tökéletlen nómenklatúrát. Sőt, ha egy pillanatra a forrásainkban feltűnő neveket is szemügyre vesszük, a Kolozsváron válókeresetet beadók avagy elvált személlyel új házasságot kötők között nem csupán polgárokat, értelmiségieket találunk, de olyan arisztokrata családok tagjait is, mint: a herceg Liechtenstein, herceg Porcia, gróf Zierotin, gróf Aichelburg, gróf Saint-Genois, gróf Egger, gróf Bubna, gróf Mels-Collredo.⁵⁶

Nem véletlenül feltételeztünk egy legalábbis szolid anyagi jólétet a válási és újraházasodási szándékkal Magyarországra érkezőknél. Az eljárás anyagi vonzatai ugyanis már jó előre behatárolták azt a kört, amely egyáltalán élhetett a kínálkozó lehetőséggel. Az „erdélyi házasság” nem számított olcsó mulatságnak, különösen miután idővel bonyolultabbá vált az alkalmazott jogi technika. 1880 előtt állítólag hozzávetőlegesen 400–1000 forintra volt szükség a lebonyolításhoz,⁵⁷ ami nem csekély összegnek mondható, később viszont többszörösére nőttek az ezzel kapcsolatos kiadások. A válni szándékozó félnek eleve kimutatható vagyonnal, biztos jövedelemmel kellett rendelkeznie ahhoz, hogy az állampolgárságot megszerezhesse (egyesekek e célból magyarországi földbirtokot vásároltak).⁵⁸ Az 1880-as évektől bevett gyakorlattá váló örökbefogadási szerződések ráadásul — bár erről közelebbit, a dolog természeténél fogva, nem tudunk — ugyancsak komoly összegbe kerülhettek. Végül, az egyéb kisebb tételek mellett, ki kellett fizetni a jogi képviselőket, közbenjárókat, továbbá, miután ezeket a válópereket rendkívüli üléseken tárgyalták, kiegyenlíteni az egyházi bíróság díját (ha hihetünk a kortárs elemzőnek, egyedül ez

55 *Heindl* i. m. 227–230. p.

56 EUL FT Jkv. 71/1877., 86/1890., 40/1884., 8/1887., 67/1886., 18/1891., 49/1891., 150/1895. — BUE házassági anyakönyv. 1889. március 31-i bejegyzés. — Egyébként a magyar arisztokrácia tagjai is viszonylag gyakran megfordultak az unitárius törvényszéken.

57 *Apel* i. m. 175–176. p.

58 *Apel* i. m. 176. p.

utóbbi 1879 körül mintegy 500–850 forintot tett ki).⁵⁹ Ekként az „erdélyi házasság” várható teljes költsége, amint azt egy erre specializálódott bécsi ügynökség az 1880-as évek elején megbecsülte, összesen 2000–3000 forint körül alakult.⁶⁰

Az említett foglalkozás–adatok természetesen csaknem kizárólag férfiaknál fordulnak elő, nők esetében — ezeket az adatokat nem vettük figyelembe alkalmi statisztikánk elkészítésénél — legfeljebb a „magánzó”, ritkán a „háztulajdonos” státusa ismétlődik (csupán két földbirtokossal, egy „zeneszerzővel”, és egy „zongoratanítónővel” találkozunk), ami egyébként szintén az ügyfélkör társadalmi összetételét illető benyomásainkat erősíti. A női perindítók aránya viszont, tekintettel az eljárás különleges nehézségeire, mindenképpen meglepő: az unitárius bíróságon 111 feleség indított válópert, vagyis a felperesek közel fele (48 %) a gyengébbik nemhez tartozott. Magát a jogi lehetőséget — egyáltalán nem volt magától értetődő ugyanis, hogy külföldi nő Magyarországon házassági bontópert kezdeményezhetett — a liberális jogalkalmazás teremtette meg azzal, hogy az ágytól–asztaltól elválasztott feleséget, akinek helyzete a magyar jogban ellentmondásosan alakult,⁶¹ ebben az esetben cselekvőképesnek tekintette. Az a tény azonban, hogy ezzel a lehetőséggel a gyengébbik nemhez tartozók meglehetősen gyakran éltek is, méltó a megkülönböztetett figyelemre.

Ha ezek után a földrajzi megoszlást vesszük szemügyre, szembeötlő, hogy az unitárius „erdélyi házasságra” vállalkozók csaknem kivétel nélkül a Monarchia nyugati, rendszerint Magyarországgal közvetlenül szomszédos tartományaiból — a Sziléziától Isztriáig terjedő karéjban — érkeztek, illetőleg a nagy többség egyenesen a császárvárosból. Ez elsősorban onnan derül ki, hogy a Főpapi Törvényszék ülésjegyzőkönyvei 134 esetben pontosan rögzítették az ausztriai ágy-asztaltól való elválasztás bírói fórumát és időpontját, amelynek nyomán megadható, hol került sor a házassági konfliktus utolsó ausztriai felvonására. Eszerint az elválasztások

59 *Fuchs, Wilhelm*: Siebenbürgische Ehen. Juristische Blätter. VIII. 1879. november 30. Nr. 48. 589–592. p. Egészen pontosan a református főtörvényszékkel kapcsolatban írja, miszerint az az olcsóbban eljáró unitárius bíróság példája nyomán a tárgyalási díjat 850 forintról 500-ra szállította le.

60 *Fuchs, Wilhelm*: Siebenbürgische Ehen. Juristische Blätter. XII. 1883. március 25. Nr. 12. 133–134. p. — folytatás: 1883. április 1. Nr. 13. 145–146. p. (A továbbiakban: *Fuchs*, 1883.)

61 Erre a községi illetőség megszerzése kapcsán utal: *Pomogvi László*: Szegényügy és községi illetőség a polgári Magyarországon. Bp., 2001. 39–40. p. — Amint már említettük a külföldi, így az osztrák állampolgárságú nők esetében a problémát az okozta, hogy a magyar jog szerint a feleség a házasság tartalma alatt mindig férje állampolgárságát és községi illetőségét követte: amennyiben ezt az elvet következetesen alkalmazzák, a nők nem szerezhettek volna magyar állampolgárságot, s így nem indíthattak volna válópert sem.

jóval több mint felét (77 eset, 57 %) a bécsi Landesgericht végezte; a járásbíróságok hasonló tevékenységét is számba véve, a házasságukat felbontani szándékozó ausztriai felek mintegy kétharmada élt eredetileg Bécsben és közvetlen környékén (Alsó-Ausztria tartományban összesen 88 későbbi ügyfelet választottak el).⁶² A második helyen álló Prága ezt mindössze 7 vállalkozóval követi (egész Csehország tekintetében 11 ágy-asztaltóli elválasztás állapítható meg); jelentős még Graz (5), illetőleg Stájerország (összesen 12 elválasztás), továbbá Trieszt előfordulása (5). Ugyancsak Bécs túlsúlyát támasztják alá a peres felek rendelkezésre álló lakhelyadatai: a 198 értékelhető (nem–magyarországi) lakhelyből 130 esetben bécsi cím szerepel.⁶³

Összegezve az elmondottakat: az „erdélyi házasság” eszközehez mindenekelőtt a monarchiabeli, leginkább bécsi illetőségű középosztálybeliek, ha tetszik: a vagyonos polgárság tagjai — férjek és feleségek egyaránt — folyamodtak. Kétségtelenül ez teremtette meg az „erdélyi házasság” sajátos belső feszültségét: az osztrák törvények alól kibújók, a honi hatóságok ellenintézkedéseivel dacolók, a normaszegők jórészt tekintélyes, legalábbis szolid jólétben élő polgárok voltak. Ez azonban más szempontból nem is annyira meglepő, hiszen a magyarországi (erdélyi) vállalkozások mögött jellemzően konform törekvés húzódott meg. A jogi procedúrák közös vonása, hogy a végcél nem egyszerűen a válás, hanem az újránházasodás volt (nem véletlen az eljárás „házasság” megjelölése!). Márpedig az az igény, hogy a szerető, a grisette, a maitresse a férj vagy feleség rangjára emelkedjen, tehát az illegitim szerelmi kapcsolat hivatalos szentesítést nyerjen, házassá váljon, s a született vagy születendő utódok státusa ennek megfelelően alakuljon, biztosítva — ha ellentmondásoktól nem is mentesen — a társadalmi elismertséget, a jogi védelmet, az öröklés rendjét, erről az oldalról merülhetett fel leginkább.⁶⁴

62 EUL FT Jkv. 1868–1895. Ez az arány mellesleg egybevág Wilhelm Fuchs már említett 1879-es becslésével.

63 Uo. — A főpapi törvényszéki jegyzőkönyvekben előforduló szórványos adatokat, az unitárius betérési, házassági anyakönyvek, valamint az esetlegesen fellelhető közjegyzői okiratok alapján egészítettük ki.

64 A nyílt partnerkapcsolat, a „vadházasság” az általánosnak mondható vélekedés szerint mindegyik a munkásság, legalábbis a vagyontalan népesség körében terjedt el. Vö. *Ariés, Philippe–Duby, Georges* (Hg.): *Geschichte des privaten Lebens*. 4. Band. Von der Revolution zum Großen Krieg (Hg.: *Michelle Perrot*). Augsburg, 2000. 547–552. p. [A vonatkozó részt *Alain Corbin* írta.] — A századfordulás Bécsre vonatkozóan hasonló következtetésre jut: *Heindl* i. m. 230. p.

Az „erdélyi házasság” tapasztalatai — élethelyzetek

Mindezzel azonban még korántsem adtunk számot arról, miként él(het)ték meg az egyes szereplők az eljárást, milyen hatást gyakorol(hatot)t a családi viszonyok rendezése érdekében elkövetett törvény-, illetve normaszegés későbbi életükre. Ennek kapcsán nyilvánvalóan félrevezető lenne nagy társadalmi tömbökről, „középosztályról” beszélni, hiszen az egyéni tapasztalatok és sorsok rendkívül különbözően alakulhattak. Az „erdélyi házasság” tapasztalatai különben sem összegződhetek kollektív élménnyé, mert bár a különös mozgalom idővel felkeltette a publikum figyelmét, az, hogy ki miként élte meg a kényszerű procedúrát, közvetlenül nem vált kommunikációs cseretárggyá, nem értelmeződött újra a tágabb közösségi közegben. Egyrészt — könnyű belátni — legbensőbb magánügyről volt szó. Másrészt az azt övező csendhez nyilván az a körülmény is hozzájárult, hogy az érintettek igazából sohasem érezhették magukat teljes biztonságban a kilátásba helyezett hatósági retorziók elől; házasságuk felett mindig ott lebegett az érvénytelenítés damoklészi kardja. Érthető hát, ha az egykori résztvevők nem verték nagy dobra erdélyi kalandjukat, legfeljebb szűk családi körben beszéltek a történetekről.

Ezen túl viszont kétségkívül nehéz bármit is mondani: az érzések és élmények, az egyéni tapasztalatok menthetetlenül elvesztek számunkra. Ami maradt, az jobbára néhány „kemény tény”, amelynek a továbbiakban mégis — a történeti intuíció megbízhatatlanságának tudatában — igyekszünk jelentést adni. Ennél további nehézséget képez, hogy kimondottan az „osztrák” ügyfelekről csak annyit tudunk, amennyit a felfedezett magyarországi (erdélyi) források közölnek. Hogy ez mennyire kevés, illetve hogy a formális eljárás dokumentációja alapján mennyire száraz történet konstruálható, azt a részleteiben tárgyalt Wagner-ügy bizonyára jól érzékeltette. Az „osztrák” vállalkozók megjelentek, bekerültek a jogi gépezetbe — ennek nyomai rögződtek, ezeket ismerjük — majd szándékukat megvalósítva eltűntek. Éppen ezért számos alkalommal kénytelenek voltunk a hasonló eljáráson keresztülment magyar pereskedők által hátrahagyott forrásokhoz fordulni, bízva az analógia meggyőző erejébe.

A történeti értelmezés előtt megnyíló tér persze majdnem olyan tágas, mint amilyen sokfélék a résztvevők tapasztalatai lehetnek. Az „erdélyi házasság” felfogható olyan jogügyletek sorozataként, amelyekben noha az érintett osztrák polgárok kénytelen-kelletlen, a kitűzött nemes cél elérése érdekében átestek, azok mégsem váltottak ki különösebb érzelmi megrázkódtatást belőlük. Hiszen az azokkal kapcsolatos teendők java részét csakugyan nem maguk, hanem ügyvédek, megbízottaik, illetve a különböző rendű és rangú egyéb szereplők (ügyleti és esküvői tanúk, örökbefogadók), közvetítők intézték; nem volt más dolguk, mint néhány alkalom-

mal személyesen megjelenni, majd bevárni a válást kimondó verdiktet, végül partnerükkel megint az oltárhoz járulni. Amellett azonban, hogy nem zárjuk ki, miszerint az „erdélyi házasság” számos — közelebbről természetesen megbecsülhetetlen — esetben valóban nem kavarta fel az ügyfeleket, az alábbiakban ugyancsak számos — persze szintén nem súlyozható — olyan esetet fogunk felidézni, amelyek ennek ellenkezőjére engednek következtetni.

Az „erdélyi házasság” unitárius változatának pikantériáját, amely az eljárás megélését illetően különleges fontossággal bírt, alapvetően a kényszerű vallásváltás iránya, vagyis maga a katolikus–unitárius áttérés adta. A Királyhágón túli kisegyház jóformán Magyarországon is idegenként hatott (bevett vallássá csak az 1848: XX. törvénycikk nyilvánította, amely azonban mintegy két évtizedig nem volt hatályos): az első egyházköztség Budapesten csak 1881-ben alakult meg. Az Ausztriából érkezők előtt mindenestre — eltérően a református, főként pedig az evangélikus felekezettől — bizonyára teljesen ismeretlen volt. De ami ettől a szerzett tapasztalatok szempontjából sokkal lényegesebb: egy hívő katolikus számára az unitárius egyház tanítása teljességgel elfogadhatatlannak számított, amennyiben az unitáriusok Isten egységét hangsúlyozva elvetették a Szentháromság-tant, s így tagadták a Fiút, azaz Jézus isteni természetét; a keresztség, az áldozás szentségét, illetőleg — Jézus embervoltának állításával — a megváltás szerepét. Ezek után könnyen elképzelhető, hogy még azok a válás érdekében magukat mindenre elszánó ügyfelek is megrettenhettek, legalább egy pillanatra, akik nem élték meg nagyon mélyen hitüket.

Ennek kapcsán visszatérve még egy kicsit Otto Wagner esetére: van néhány arra utaló jel, hogy az unitárius áttérést az építész sem emésztette meg egykönnyen. Talán az egyik ilyen idézett levelének válással kapcsolatos kitétele: „Tisztán emberi nézőpontból azt hiszem, igazam van” [Vom rein menschlichen Standpunkte glaube ich recht zu haben]. Ezt nyilván lehet akként érteni, hogy Wagner más szempontból nem feltétlenül volt meggyőződve tervezett lépései — persze nem tudjuk, mire gondolt — helyességéről. Kézzelfoghatóbb egy további nyom: a házasságkötés 1889-es, katolikus rítus szerinti megismétlése, ami kétségtelenül arra vall, hogy a házaspár az unitárius szertartást — ezzel egyébként, amint később még érintjük, nem volt egyedül — csupán szükségmegoldásnak, egyfajta *Notehe*-nek tekintette. Végül aligha tartható egyszerű véletlennek, hogy Otto Wagner és Louise Stiffel első közös gyermeküknek 1884-ben a Stefan Emerich, azaz az István Imre nevet adták.⁶⁵ A kettős keresztnév Magyarország első, szentté avatott királyának, s

65 Ezt az állampolgársági kötelékből való elbocsátást tárgyazó 1889-es kérvény így említi: *Függelék 25.*

ugyancsak szentéletű fiának keresztnévéből áll össze. Megkockáztatható tehát, hogy a keresztlelő egyszerre fejezett ki egyfajta hálaadást az újrakezdést liberális törvényeivel és anakronisztikus házassági jogi rendszerével lehetővé tévő ország irányában, illetve képezett sajátos engesztelő gesztust, hiszen a katolikus szentek nevét — ha igaz — tudatosan, a hitét kénytelenségből feladó, unitárius konvertita szülők választották újszülött fiuknak, akire máskülönben a törvénytelenység bélyege várt volna.⁶⁶

Nyilvánvaló persze, hogy az egyéni tapasztalatok rendkívüli mértékben elüthettek egymástól. Így ami egyeseknél büntudattal terhes, különös devóciót keltett, az másoknál makacs önigazolás–keresésben nyilvánulhatott meg. A magyar Odescalchi Artúr herceg esetében, aki unitárius felekezetre térve két ízben is botrányos körülmények között vált el második és harmadik feleségétől, az egyik távoli rokon számol be — alig leplezett kárörömmel — a későbbi fejleményekről. Eszerint az olasz eredetű, római katolikus arisztokrata család sarja, amely évszázadokkal később is büszke volt hírneves tagjára, XI. Ince pápára,⁶⁷ mindvégig ragaszkodott unitárius vallásához, továbbá a harmadik, megint válással végződő házasságából született öt gyermekének egytől–egyig pogány magyar neveket (Zoárd, Alinka, Aydua, Jolánta, Gyalma) adott. Az egyik fiúval később éppen annak katolikus vallásra való visszatérése miatt támadt konfliktusa:

*A fiúk Artúrnál nevelkedtek, de Zoárd fiával komoly ellentétbe jött, mikor az felnőtt és „elhagyva apja hitét” (!) áttért a katolikus vallásra. Fiának a gazdag és nagyon jó Lónyay Pálma grófnővel való esküvőjén sem vett részt (nem is volt meghívva) és olyan ellentétbe jutottak, hogy röpiratokat adtak ki egymás ellen.*⁶⁸

Ugyanakkor a herceg esete is megerősítheti, hogy noha az érintettek különbözőképpen dolgozták fel a velük történeteket, másként állították helyre kikezdett identitásukat, az, ami megesett, végleges és jövátehetetlen törésként rögzülhetett.

A vallásváltást illetően felmerülő lelkiismereti probléma néhány ritka szerencsés esetben kifejezetten is megfogható. Így egy ismert válási szerződésben, amelyet egyébként ugyancsak magyarországi házaspár kötött, a római katolikus valláson megmaradó feleség, Klausz Hermina a korábban evangélikus, majd unitárius vallásra betérő férj, Kaffka Ede biztosító társasági felügyelő számára beleegyezését adta az

66 Ez az értelmezés akkor is fontolóra vehető, ha hozzátesszük: az Emerich nevet Otto Wagner testvére is viselte.

67 Vö. *Odescalchi Eugénie*: Egy hercegnő emlékezik. Bp., 1987. 92–101. p.

68 *Erba Odescalchi Sándor herceg*: Testamentum I. Életem regénye. Bp., 1991. 228. p.

elválásba, mondván: „lelki üdvösségem az együttélés esetén különben is veszélyeztetve volna”.⁶⁹ Mások legalább utódaik lelki üdvét igyekeztek biztosítani, ha már a sajátjukat kockára tették. Offermann János lovag az 1895-ben az unitárius bíróságon kieszközölt válás, illetve a Schindler Ilonával kötött frigyét követően, 1895. december 19-én egyezsége lépett új nejevel, amelyben fontosnak tartották kölcsönösen kötelezni magukat — akárcsak Wagnerék az 1884-es keresztelő alkalmával — hogy születendő gyermekeiket a római katolikus vallásban fogják nevelni.⁷⁰

Legtöbbször az egyházi házasságkötés volt az a pont, amely a kitért katolikusokat, avagy újdonsült házastársukat tartósan elbizonytalanította. Az unitárius esküvő ugyan magyar polgári jogi szempontból megkérdőjelezhetetlen érvényűnek számított, rituális ereje azonban még az „erdélyi házasságot” végigcsináló, elszánt vállalkozókban is kétségeket ébreszthetett — nemcsak külföldiekben, de magyar honosokban is. Ekként Jekelfalussy Zoltán miniszteri segédtitkár, aki annak idején római katolikusról unitárius vallásra térve, illetőleg első feleségétől elválva, 1890-ben Balás Máriával lépett új házasságra, kényszerítve érezte magát három évvel később, immár az evangélikus egyház tagjaként, evangélikus szertartás szerint is megesküdni választottjával.⁷¹ Amint az anyakönyvi bejegyzés a motivációt illetően rögzíti: a felek ugyan már érvényes házasságot kötöttek, de azt „az időközben evangélikussá lett férj, valamint róm. kath. vallású neje evang. esküforma szerint a *szent házasságra való hivatkozással* [kiemelés tőlem — N. S.] is óhajtottak szentesíteni.”

Az unitárius esküvő adott esetben újabb házassági konfliktus forrásává is válhatott, amennyiben a házastársak nem tudtak, Jekelfalussyékhoz hasonlóan, meggyezésre jutni. Az annak idején római katolikus hitét elhagyó, református, majd unitárius felekezetre betérő, Kolozsvárott elvált Krinner Norbert magyar minisztériumi számtiszt és második neje, Reischl Teréz budai háztulajdonos 1893. június 14-én, több mint hat esztendővel házasságkötésük után szánták el magukat közjegyző elé járulva házassági szerződés kötésére, ekkorra már meglehetősen zilált kapcsolatuk rendezése végett:

69 BFL VII. 201. Zarka Dénes közjegyző iratai 390/1891.

70 BFL VII. 151. Rupp Zsigmond közjegyző iratai. (A továbbiakban VII. 151.)1240/1895.

71 Az áttérés: BUE betérési anyakönyv, 1889. november 30-i bejegyzés. — A házasságkötés: BUE házassági anyakönyv, 1890. november 10-i bejegyzés. — Az evangélikus esküvő; MOI. Mikrofilm-tár. A pesti magyar evangélikus egyházközség anyakönyvei, 1893. május 27-i bejegyzés.

Előrebocsájtjuk, hogy a felek, Krinner Norbert úr és Krinner született Reischl Terézia asszony, 1887. március 8-án a budapesti unitárius egyházban házasságot kötöttek, amelynek érvényessége ugyan az állami jog szerint vitathatatlan, egyházi–katolikus szempontból azonban, azért, mert akkor Krinner Norbert úr első felesége még életben volt, kétségbe vonható. Ennek megfelelően Krinner Norbert úr is, a házastársak között felmerült egyenetlenségek következtében, a budapesti érseki helynökségnél kérvényezte ezen házasság érvénytelenné nyilvánítását, és ez a jogvita mind a mai napig nem jutott nyugvópontra. [...] a felek mindenképp elhatározták, hogy az állami jog szerint érvényes házasságukat az egyházi–katolikus esketés által is megerősítetik.⁷²

Amint a megállapodás részleteiből kiderül, a nő annak ellenére, hogy az unitárius házasságkötés polgári jogilag megtámadhatatlan volt, s így a férj érvénytelenítést célzó keresete különösebb következményeket nem vonhatott volna maga után, a római katolikus szertartás szerint kötendő frigy érdekében minden követ megmozgatott, s erre az esetre komoly anyagi engedményeket is kilátásba helyezett. Noha a szerződés tényéből úgy tűnik, mintha Krinner beadta volna a derekát, a viszálykodó házaspárt három év múltán ismét közjegyzőnél találjuk, amint közös nyilatkozatban vonják vissza az idézett házassági szerződést. A nyilatkozatból kiderül, hogy a szorgalmazott katolikus esküvőt időközben mégsem sikerült tető alá hozni — sőt a férj a tévedések elkerülése végett, határozottan leszögezte:

Én, alulírott Krinner Norbert határozottan kijelentem, hogy nőmmel, született Reischl Terézével a római katolikus anyaszentegyház előtt megesküdni ezután sem fogok.⁷³

Az „erdélyi házasság” ugyanakkor nem csupán az ügyfelek transzcendentálishoz való viszonyának átgondolására sarkallt, de egyúttal a földi, azaz a családi és rokonsági kötelekeket is, túl a válás természetesnek tekinthető következményein, átrendezte. Először is, 1880-tól az örökbefogadás általánossá váló gyakorlata — jóllehet inkább szimbolikusan, semmint reálisan — a vertikális, vagyis a fel- és lemenő ági kapcsolatokat bolygatta meg. Megfelelő források hiányában persze — hiszen ezúttal magyar analógiákról nem lehet szó — megint csak elképzelní lehet, miféle érzések kavarghattak az adopcóra várakozó meglett „fiúkban” és „leá-

72 BFL VII. 151. 640/1893. Eredetije német nyelvű.

73 Uo. 643/1896.

nyokban”, amint szembealálták magukat a vadidegen, rendszerint alacsonyabb sorból származó „apával”.⁷⁴ A szerződés megkötése után továbbá, a magyar előírások értelmében, az örökbecfogadottnak fel kellett venni az örökbecfogadó nevét, vagy legalábbis — ez vált általánossá — hozzáilleszteni azt a saját családnévhez.⁷⁵ A válóperekben, házassági anyakönyvekben felbukkanó kettős családnevek, mint Feigl–Balogh, Hasenöhrl–Berecz, Katholiczky–Rajka sajátos bélyegként utalnak az adopcóra. Ekként Wagner ügyében a belügyminisztériumi aktában találkozhatunk a „Wagner–Freudhoffer Ottó” névalakkal, noha ez aztán máshol nem fordul elő (a formák betartására itt nem is volt szükség, hiszen az örökbecfogadás a magyar állampolgárság elismerésével jelentőségét veszítette).⁷⁶

Néhány konkrét példa talán, ha a körülményeket nem is ismerjük pontosan, visszaadhat valamit a dolog abszurditásából. A budai oldalon működő fővárosi közjegyző, Rupp Zsigmond irodájában az 1890-es években rendszeressé váltak a színlelt szerződések, ismétlődő állapot közreműködésével. Az a Reusz József, aki a felvett okiratokban hol államhídi pénztárnokként, hol adóhivatalnokként tűnik fel, 1893 és 1896 között a következő személyeket fogadta örökbe: Hevin Alajosné sz. drachenthali Pauspertl Paula brodeki földbirtokos, Eckl Gyula marienbadi kereskedő, Priwoznik Lajosné sz. Dobs Mária Bécsből, Tichy Adolfné sz. Bubenicek Thekla, ugyancsak a császárvárosból, a már megismert Offermann János Iván pardubitzai gyáros, Kamptner Imréné sz. Korsatkó Jozefin Bécsből, illetve Kniely József grazi kereskedő.⁷⁷ De még ezt is felülmultha Szepessy Gyula pénzügyminisztériumi irodatiszt, aki meg sem állt tíz adopcóiig; a névsor: Pauls Hermanné sz. Oeppen Mária marburgi földbirtokos, Vesely Ferenc földbirtokos, országgyűlési képviselő [sic!] Bécsből, báró Wodniansky Miksa cs. kir. főhadnagy Olmützből, Strohmayr Ágostonné sz. Brenner Katalin Bécsből, Burckhardt Miksáné sz. Nissl Zsófia Bécsből, Henkl József cs. kir. sorhajóhadnagy Marburgból, Damaschka Vil-

74 Feljegyeztek olyan esetet is, amikor egy arisztokrata hölgyet magyar adószedő fogadott örökbe. *Fuchs*, 1883.

75 Vö. *Apel* i. m. 85. p.

76 A Belügyminisztérium 1884. január 14-én kelt átirata Budapest főpolgármesteréhez: *Magyar Országos Levéltár*. K. 150. Belügyminisztérium általános iratai. 1889–I–10–54580. Ennek címe: „Wagner–Freudhoffer Otto budapesti lakos folyamodványa, melyben magyar állampolgárságát elismertetni, esetleg magát visszahonosítani kéri.”

77 BFL. VII. 151. 317., 1064/1893., 713/1894., 264., 730., 867/1895., 1111/1896. — Az 1896-os úgyszám egyébként azt mutatja, hogy a gyakorlat túlélte a magyar házassági törvény 1895-ös életbe lépését.

mos bécsi magánzó, Schwent József cs. kir. kapitány Brünnből, Schmidt Miksa műdísztő (budapesti lakcímmel), végül Berger Ottó duxi bányaigazgató.⁷⁸

Az erősen formális örökbefogadási ügyletekkel szemben viszont nagyon is valószínűsítő következményekkel járt a katolikus–protestáns vegyesházasság egyoldalú felbontásának sajátos magyarországi gyakorlata, amely tulajdonképpen a bigámia egyfajta formáját törvényesítette. Az ezzel kapcsolatos anomáliák az „erdélyi házasságoknál” még élesebben jelentkeztek, hiszen a református és unitárius egyházi bíróságok ezt az elvet már a valóperes eljárás során alkalmazták, s az egyoldalú bontás külföldiek esetében a megszokottnak számított. Így számos alkalommal előfordulhatott olyan eset, amikor a házastárs tudomást sem szerzett arról, hogy hitvese időközben végleg megszabadult a házassági kötelékből, miközben magát az továbbra is kötötte. Az unitárius Főpapi Törvényszék 1879. április 1-i üléséről felvett jegyzőkönyvben például a következő kérelem szerepel:

*Wolczinska, született Boján Katalin Bukovinába, Gogolinai lakos, gör. kel. vallású, kitől férje idei 1. szám alatt véglegesen elváltatott és újabb házasságra felszabadított, idei márc. 7-ről egy terjedelmes folyamodást adván be, melyben kéri, hogy miután osztrák és kánoni törvények szerint a közte és Kuliczkowszki Mihály közötti házasság felbonthatatlan, rendelje el ezen főpapi szék, hogy sem unitárius, sem más prot. pap, sem magyar, sem osztrák területen meg ne eskesse azon leányt, kit elvenni szándékszik.*⁷⁹

Eszerint a feleség csupán március elején értesült, hogy különélő házastársa mire készült, miközben a Főpapi Törvényszék már január 16-án jogerőre emelte a ki-mondott bontó ítéletet.⁸⁰ Nem tudjuk, de felettebb valószínű, hogy a megnevezett férj, Kuliczkowszki Mihály azóta már az újabb esküvőn, illetőleg a mézesetekken is jócskán túl volt.

A valóperes joggyakorlat osztrák–magyar viszonylatban, tekintettel a kollidáló jogszabályokra, rendkívül bizonytalanná tette mind a régi házastársak és örökös-eik, mind az újdonsült házások és születendő gyermekeik jogi státusát. Ehhez hoz-

78 Uo. 75/1891., 631/1892., 318., 629/1893., 186., 407/1894., 265., 590/1895., 124., 1093/1896. — Ezek után egyébként bizonyosnak tűnik, hogy a magyar Igazságügyi, illetve a Belügyminisztériumban is teljesen tisztában voltak a jóváhagyásra beterjesztett jogügyletek színlelt jellegével, máskülönben aligha mehetett volna át tiz olyan szerződés, amelyben örökbefogadóként ugyanaz a személy szerepelt.

79 EUL FT Jkv. 27/1879.

80 EUL FT Jkv. 1/1879.

zárult, hogy a magyarországi egyházi bíróságok csak a házassági kötelék kérdésében hozhattak határozatot, a vagyoni viszonyok rendezése, illetve a házasságból esetlegesen született gyerekek elhelyezése, tartása és neveltetése, már vagy a felek magánúton történő megegyezésének függvénye volt, vagy — ennek hiányában — az ezzel kapcsolatos igények állami bíróságok előtt, peres úton lettek érvényesíthetők. (Az egyoldalú válásoknál megkívánt ágytól–asztaltól való elválasztás a Lajtán túl ugyan összekötődött az említett függő kérdések rendezésével, de az ilyen egyezségek természetesen nem számolhattak az új fejleményekkel, vagyis a végelválással.)

Az egyoldalú válásoknak a felbomló régi, illetve a megalapított új családokra gyakorolt hatásáról ugyan szintén vajmi keveset tudunk, de egy ismert ügy talán megfelelően érzékeltetheti a potenciális veszélyeket. A pomerániai, illetve osztrák eredetű, Magyarországon birtokos báró Schmerzing-család tagja,⁸¹ Tádé Bécsben, 1862-ben vette el báró Skribenszky Jankát — amely házasságnak, az ismeretlen időpontban és helyen történt ágy–asztaltói elválasztást követően, az unitárius Főpapi Törvényszék vetett véget 1881. április 21-én.⁸² Mint később kiderült, a nő, valamint bizonyára a négy közös gyermek erről mit sem tudott.⁸³ A báró 1881. június 16-án megesküdött választottjával, özvegy Troll Józsefné született Mátray Ilkával. Előtte, a két nappal korábban kötött házassági szerződés keretében még nagyvonalúan gondoskodott az elhagyott családról: menyasszonyát halála esetére lemondatta az özvegyi jogról, amelynek fejében mindössze 1200 forint, örökösei által fizetendő évjáradékot biztosított számára.⁸⁴ A már nem egészen ifjú pár (legalábbis: a férj 60. évét taposta) a házasságkötés után Karlsbadba utazott, ahol báró Schmerzing néhány nap múlva ágytakert szenvedett — bizonyára a válással és az újraházasodással járó izgalmak viselték meg egészségét — és rövidesen elhalálozott. Időközben még azért maradt annyi ereje, hogy fiókvégrendeletet alkosson, amelynek tartalmát nem ismerjük ugyan, de gyanítható, hogy az kedvezőbb lehetett új nejének, mint a házassági szerződésben foglalt intézkedés (máskülönben nem lett volna szükség a végrendeletre). A megdőbbszent család mindenestre 1881. augusztus 23-án, a Budapesti Királyi Törvényszéken nem csupán a testamentumot támadta

81 *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Tizedik kötet. Pest, 1863. 90. p.

82 EUL FT Jkv. 35/1881. A jegyzőkönyv a feleséget soproni lakosnak mondja.

83 A Budapesti Királyi Törvényszéken tárgyalta örökösödési perben hozott ítélet szerint: „később pedig nekie [Skribensky Jankának] tudomására esett, hogy az erdélyi unitárius egyház bírósága a közte és báró Schmerzing Tádé közt fennállott házasságot végleg felbontottnak jelentette ki”. BFL VII. 2. c. 1881. I. 473.

84 BFL VII. 170. Jeszenszky Danó közjegyző iratai. 338/1881.

meg, hanem egy füst alatt a házasságkötés érvénytelenítését is kezdeményezte. Ez utóbbi elbírálását a törvényszék ugyan végül mellőzte (mindössze annyi engedményt tett, hogy a bírák szótöbbséggel törölték az ítélet fogalmazványából alperes „báró Schmerzing Tádéné” megnevezését),⁸⁵ viszont a fiókvégrendeletet 1884. június 29-én semmisnek mondta ki. A család öröme azonban korai volt, mert a Budapesti Királyi Ítéltábla október 15-én a végrendekezés szabálytalanságát illető kifogásokat alaptalannak találva a verdikt eme részét megváltoztatta, a Kúria pedig 1885. június 11-én a másodfokú bíróság döntését hagyta jóvá.⁸⁶

A tét ilyen esetekben nem volt kicsi, s még a legtöbbször magánúton nyélbe ütött előzetes paktumok is törékenyeknek bizonyulhattak az érzelmek viharában. A brünni nagyiparos dinasztia egyik tagja, Offermann Viktor lovag (egy másik Offermannal, a később elvált, és Schindler Ilonával új frigyre lépő Jánossal egyébként már találkoztunk) és felesége, Bauer Adolphine mindenestre egészen sajátos, szerencsésnek mondható — Otto Wagner és Josefina Domhart esetével rokonítható — módon oldotta meg a helyzetet. A házaspárt, tíz évi együttélés és két gyermek után, először 1882. január 26-án a brünni városi bíróság választotta el.⁸⁷ A férj, akinek időközben kitűnő partira nyílt kilátása, 1886 elején a kolozsvári református egyházi bíróság előtt keresztülvitte a házasság egyoldalú felbontását,⁸⁸ majd április 17-én, Budapesten megesküdtött gróf Batthyány István ifjú özvegyével, a dúsgazdag tornyai Schosberger Henrik leányával, Ilonával.⁸⁹ Eközben az első feleség is felbukkant a magyar fővárosban, de botrány helyett megegyezés lett a dolog vége: az 1886. április 23-án kötött szerződésben Bauer Adolphine elismerte férje újraházasodásának jogérvényét, illetőleg kötelezte magát arra, hogy azt sem peres, sem bíróságon kívüli úton nem támadja meg. Ennek fejében Offermann lovag sem emelt kifogást neje esetleges házasságkötése ellen, hozzájárult a függő vagyoni kérdések rendezéséhez, valamint 2400 forint évjáradékot biztosított a nő számára, amennyiben tartja magát kötelezettségvállalásához.⁹⁰ Az egyezmény megkötésé-

85 A házasság érvénytelenítésének kérelmezése valószínűleg összefüggött az ekkoriban a magyar állami bíróságok és az unitárius törvényszék között kibontakozó konfliktussal, amelynek nyomán a Magyar Királyi Kúria végzésében kétségbe vonta utóbbi magyarországi illetékességét. Vö. *Nagy* i. m. 10–15. p.

86 BFL VII. 2. c. 1881. I. 473.

87 Ezt a későbbi válási egyezség említi: BFL VII. 175. 416/1886.

88 MOL Mikrofilmár. BKRE. házassági anyakönyv, 1886. április 17-i bejegyzés.

89 Uo. — Az 1886. április 26-án kelt házassági szerződés: BFL VII. 184. Weinmann Fülöp közjegyző iratai 440/1886.

90 BFL VII. 175. 416/1886.

hez persze nem annyira a férj nagyvonalúsága járult hozzá (egyébként sem eshetett nehezeire anyagi áldozatokat hozni, hiszen újdonsült apósa mesés összeget, 300.000 forint hozományt adott leányával), sokkal inkább a feleség jövőbeli tervei vezettek. Hamarosan ugyanis Bauer Adolphine és partnere, Offermann Alfréd lovag is a tettek mezejére lépett: május 8-án a férfi, két nappal később pedig a nő kötött örökbefogadási szerződést;⁹¹ utóbbi aztán 1886. augusztus 27-én az unitárius bírósággal bontatta fel a féloldalassá vált házassági kötelékét;⁹² végül szeptember 11-én ez a pár is megesküdt.⁹³ (Talán a nő járt jobban: a volt férj, báró Offermann Viktor két évtizeddel később második feleségétől is elvált.)⁹⁴

Végezetül: nem kell azt gondolni, hogy az elbeszélte történetek egészen kivételesek lennének. Csupán az unitárius bíróság jegyzőkönyveiben, illetve az anyakönyvekben ismétlődő nevek alapján több különös história körvonalazódik. Például számos peres fél visszatért a tett színhelyére, s még egyszer elkövette, amit korábban megtett. Így a Staatsoper táncosa, Hassreiter József 1877-ben vált el először a Kolozs–Doboka-köri Alpapi Törvényszék közreműködésével,⁹⁵ rövidesen, 1881-ben pedig másodszor is.⁹⁶ Weitlof Antónia bécsi ügyvédné 1877-ben ugyancsak ily módon bontatta fel házasságát,⁹⁷ de a megkötött második sem tartott sokáig, az is Kolozsváron ért véget 1885-ben.⁹⁸ Egy másik nő, Schoupe Augusztia, a bécsi Landesgericht 1874-es ágy-asztaltóli elváltatása nyomán, 1878-ban szabadult meg első férjétől;⁹⁹ az ezután megkötött új frigy azonban mindössze hat évig tartott, s az újabb válást¹⁰⁰ követően, mind a nő, mind a második férj másik partner-

91 BFL VII. 175. 483–484., illetve 493–494/1886. Offermann Alfréd lovagot Éder Sándor Gergely, néhai István főherceg, magyar nádor nyugalmazott udvari tisztviselője, Bauer Adolphine-t Heráld Adolf minisztériumi könyv- és térképtári aligazgató adoptálta.

92 EUL FT Jkv. 70/1886.

93 MOL Mikrofilmár. Budapesti (Pesti) Német Evangélikus Egyházközség, házassági anyakönyv, 1886. szeptember 11-i bejegyzés.

94 BFL VII. 2. c. 1906. V. 129. — A Schosberger családon belüli, ugyancsak gyakori házassági konfliktusokat illetően: *Kövér György*: A Schosberger-klán. In: A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok. Bp., 2002. 48. p.

95 EUL FT Jkv. 70/1877.

96 EUL FT Jkv. 64/1881.

97 EUL FT Jkv. 4/1877.

98 EUL FT Jkv. 108/1885.

99 EUL FT Jkv. 64/1878.

100 EUL FT Jkv. 78/1884.

nél keresett, és talán talált vigaszt.¹⁰¹ Lescheticzky Tivadar bécsi zenetanár válóperét 1879-ben tárgyalta az unitárius bíróság,¹⁰² majd másfél évtized múltán megint ezen a módon keresett kiutat csődbe jutott házasságából,¹⁰³ illetve menekült újabba.¹⁰⁴ Hasenöhrl–Berecz Ede bécsi mérnök 1884-ben vált el Kolozsváron nejétől,¹⁰⁵ majd kilenc év múlva, 1893-ban ugyanott második feleségével együtt bontatta fel a házassági köteléket,¹⁰⁶ hogy aztán megint megpróbáljon új életet kezdeni.¹⁰⁷ Az a schwertenbergi Breymann Gusztáv cs. kir. mérnök százados, akit Bécsben, 1886-ban választottak el ágy-asztaltól nejétől (aztán felesége 1889-ben az unitárius bírósággal egyoldalúan felbontatta a házassági köteléket),¹⁰⁸ 1890-ben fordult először az Alpapi Törvényszékhez,¹⁰⁹ majd 1895-ben új nejével együtt jelent meg, s vált el ismét;¹¹⁰ ezek után pedig harmadszor is megnősült.¹¹¹

A jelenség ausztriai visszhangja

Az „erdélyi házasság” mindazonáltal kétségtelenül keveseket érintett testközelből: a mintegy 226 magyar állampolgárságot szerzett, unitárius hitre tért vállalkozó, az elhagyott családtagok, az új hitvesek együtt sem nagyon tehettek ki egyezer embernél többet. De ha a Magyarországon más úton–módon elválókra is gondolunk, s ez a szám — mondjuk — megduplázódik—megtriplázódik, akkor is túlzás lenne tömeges mozgalomról beszélni. Másrészt bármilyen intenzíven éltek is meg maguk az ügyfelek a velük történeteket, az önkéntelen vagy kényszerű csend, a belső vagy külső késztetés az elfojtásra mindebből keveset engedett közvetlenül kifejezni, nyilvánosan megjeleníteni. Ugyanakkor az „erdélyi házasság” a jelek szerint nem

101 A nő harmadik házassága: BUE házassági anyakönyv, 1884. július 6-i bejegyzés — a második férj új házassága: MOL Mikrofilmtár. A Budapesti Kálvin téri Református Egyházközség (a továbbiakban: BKRE), házassági anyakönyv, 1884. július 10-i bejegyzés.

102 EUL FT Jkv. 32. és 34/1879.

103 EUL FT Jkv. 156/1894.

104 BUE házassági anyakönyv, 1894. december 9-i bejegyzés (az új hitves egyébként szintén elvált volt).

105 EUL FT Jkv. 1/1884.

106 EUL FT Jkv. 4/1893.

107 MOL Mikrofilmtár. BKRE, házassági anyakönyv, 1893. június 17-i bejegyzés.

108 EUL FT Jkv. 31/1889.

109 EUL FT Jkv. 58/1890.

110 EUL FT Jkv. 132/1895.

111 BUE házassági anyakönyv, 1896. március 25-i bejegyzés.

maradt észrevétlen, sőt időnként kifejezetten magára vonta a figyelmet. A magyarországi válások és újrահázasodások, amelyeket tehát általában véve „normális” — „bűnözőkként”, „deviánsokként” mindenesetre nehezen marginalizálható — polgárok követtek el, közvetve a katolikus házasságok ausztriai felbonthatatlanságát tették közszemlére, avatták társadalmi problémává.¹¹²

Az biztos, hogy az „erdélyi házasság” emléke sokáig eleven maradt. Több mint harminc évvel azután, hogy 1895-ben letűnt a színről — igaz, „magyar házasságok” még a két világháború között is előfordultak¹¹³ — 1928–1931 között a Wiener Institut für Sexualforschung nagyszabású vállalkozása, a Bilderlexikon der Erotik „házasság” szócikkében az alábbiakat olvashatjuk:

A kat. dogma a szentségről és a házasság felbonthatatlanságának törvénye időtlen idők óta készítetett arra elváltatott katolikus házásokat, akiket az elválás után is házastársi hűségre köteleztek, hogy módot s eszközt keressenek az újrահázasodásra. A legismertebb efféle kijátszási kísérletek [kiemelés tőlem — N. S.] az erdélyi vagy kolozsvári házasságok, továbbá az ún. magyar házasságok (adopciós házasság); az ember örökbefogadás révén megszerezte a magyar állampolgárságot, és aztán Magyarországon minden további nélkül ismét megházasodhatott.¹¹⁴

A kezdeteket tekintve, az is valószínűnek tűnik, hogy az „erdélyi házasság” az 1870-es évek közepére már viszonylag széles körben ismertté vált. A Főpapi Törvényeszkék 1875. július 3-án tartott ülésén az alábbi kérvényt vette tárgyalás alá, amelyet egy kétségbeesett feleség Pozsonyból intézett az unitárius bírósághoz, akinek:

férje, Friese Károly Adolf, brassói illetőségű, előbb bécsi, jelenleg ismeretlen tartózkodású, szándékozván ágyasával, Skuhva Jozefinnel házasságra lépni, miután férje mint lutheranus és kérelmes mint rom. cath. közt az ágy- és asztaltól való különvetés megtörtént, s kérelmes és öt gyermekeik számára tartás ítéltetett, mit Friese Károly Adolf többször megtagadott, de mindig annak teljesítésére bíróilag

112 Heindl i. m. 218–220. p.

113 Sömjén László: Külföldi állampolgárok házasságának felbontása Magyarországon. Különlenyomat a Magyar Jogi Szemle 1927. évi VIII. és IX. számaiból. Bp., 1928. 5–6. p. Eszerint ekkoriban már inkább olaszok éltek a „magyar házasság” lehetőségével, mivel az osztrák felek a „diszpenzációs házasság” (közigazgatási szervek általi felmentvény) révén otthon is újrահázasodhattak.

114 Vö. Kulturgeschichte: Ehe. Bilderlexikon der Erotik. 1408. p. <http://www.digitale-bibliothek.de/band19.html>.

*reászorított, most jún. 5-én, férje eddigi tartózkodási helyéről, Bécsből elillant oly célból, hogy ágyasával együtt unitáriusokká legyenek, s férje az eddigi házassági kötelékből felszabadítván, egybekeljenek, minthogy ez mint lutheránusnak nem sikerült.*¹¹⁵

Az egyházi bíróság semmit sem tudott az eltűnt férj hollétéről, de az ügyben nem is ez az érdekes. Sokkal inkább figyelemre méltó, hogy az asszony rögtön — hiszen alig néhány héttel a szökés után fordult a távoli unitárius fórumhoz — „erdélyi házasságra” gondolt.

A mozgalom nagyjából ezidőtájt érte el azt a kritikus tömeget, amelynek nyomán az osztrák köz- és igazságszolgáltatási szervek hamarosan már ellenintézkedéseket láttak szükségesnek. 1875-ben, illetve 1877-ben a Reichstagban utalások hangzottak el a jelenséggel kapcsolatban.¹¹⁶ 1875-ben, miközben a házassági jog reformjáról, az osztrák polgári törvénykönyv ezt illető paragrafusainak módosításáról folyt a vita,¹¹⁷ Josef Kopp képviselő a kolozsvári házasságok példájával próbált hatni társaira:

*Amint bármiféle kényszerhelyzet áll elő, a népesség minden módot megkeres, és ha nem megy törvényes úton, a törvény megkerülésével segít a bajon. A legbiztosabb jele a sürgető szükségnek, ha a törvény megkerüléséhez folyamodnak. Ami pedig, uraim, megesik egyszer, megtörténik többször is. Egyesek, hogy házasságukat felbontassák, nem egyszerűen a szó tulajdonképpeni értelmében vett külföldre mennek, hanem — ha szabad ezt mondanom — a nem-külső külföldre, és olyasmit élünk meg egy kis városkában, a Monarchia keleti határainál, ami különösen nagy hasonlóságot mutat a híres római búcsúcédulák esetével: vagyis a válással való kufárkodást, amit ott üznek.*¹¹⁸

1877-ben a bécsi Landesgericht egy ún. „delegációs házasságot” (ekkoriban az Erdélyben elvált személyek otthon is tető alá hozhatták az új házasságot, ha annak megkötésére az illető erdélyi protestáns lelkészség ausztriai lelkéset delegált) külföldinek minősített, amelynek következtében ez az aktus az osztrák büntető törvénykönyv ominózus 507. §-a hatálya alá esett, vagyis mind a meglévő házassági

115 EUL FT Jkv. 38/1875. Nyilvánvalóan osztrák párról van szó, hiszen a férj máskülönben evangélikusként elválhatott volna Magyarországon.

116 *Apel* i. m. 174–175. p.

117 *Harmat* i. m. 24–31. p.

118 Idézi: uő. 47. p.

akadályok ellenére házasságra lépök, mind az eskető pap büntethetővé váltak.¹¹⁹ 1877–1879 között az Oberste Gerichtshof három ízben is érvénytelennek nyilvánított „erdélyi házasságokat”.¹²⁰ 1879. október 22-én aztán a Belügyminisztérium külön rendeletben kísérelt meg gátat vetni az osztrák házassági akadályok semmi-bevételének.¹²¹

A belügyminisztériumi rendelet annak idején kisebbfajta pánikot váltott ki az érintettek körében, akik közül az első pillanatban sokan házasságuk megsemmisítésére gondoltak. „Ennek következtében nagy volt a megütközés, amely némely ily módon megházasodottak csaknem arra az elhatározásra juttatott, hogy lakóhelyét Magyarországra tegye át.” — számol be a kortárs megfigyelő.¹²² Wilhelm Fuchs szerint a rendelettel kapcsolatban számos „erdélyi házasságban” élő személytől, „különösen a magas katonai körökből” érkezett kérdés, levél a „legelkeseredettebb hangnemben”.¹²³ A rémhírek azonban alaptalanoknak bizonyultak, mert a rendeletnek egyrészt eleve nem lehetett visszamenő hatálya, másrészt, amint az ezzel kapcsolatos joggyakorlatból rövidesen a laikusok számára is nyilvánvalóvá vált — amint láttuk, Wagnerék szükség esetén már hivatalos fórumok előtt sem titkolták a dolgot — a jövőben is kizárólag azokat sújthatta, akik elővigyázatlanságból vagy kénytelenségből megtartották osztrák állampolgárságukat.¹²⁴

A hatalom fellépése rövid távon hatásosnak bizonyult, amennyiben a kilátásba helyezett szankciók alaposan — itt visszautalhatunk a fentebb közölt unitárius válóperes statisztikára — visszavetették a vállalkozókedvet. Ugyanakkor a megtorlás szándéka és alkalmi kivitelezése, mint minden hasonló esetben, ellentmondásokat hordozott, amelyek a jelenség visszaszorítása helyett éppenséggel annak problematizálásához, továbbéléséhez járultak hozzá. Így például azok a bizonyára nagy feltűnést keltő perek, amelyeket az „erdélyi házasságot” kötő felek ellen indítottak,¹²⁵ s amelyek főként bécsi, illetve prágai lakosokat érintettek,¹²⁶ jóllehet törvényes kötelezettségeikről megfelelő férfiakra és nőkre sújtottak le, egyúttal

119 *Apel* i. m. 88. p.

120 *Uo.* 90. p. 1879.

121 *Fuchs*, 1879.

122 *Fuchs, Wilhelm*: Die sogenannten Siebenbürgischen Ehen und andere Arten der Wiederverehehlichung geschiedener österreichischer Katholiken. Wien, 1889. 61. p. (A továbbiakban: *Fuchs*, 1889.)

123 *Uo.* Jegyzet.

124 *Fuchs*, 1879.

125 Wilhelm Fuchs 1889-ben 15, többé-kevésbé e jelenség körébe tartozó bírósági eljárást tárgyal részletesen: *Fuchs*, 1889. 122–160. p.

126 *Uo.* 129–140., ill. 140., valamint 157–158. p.

romokban heverő frigyeket védelmeztek, s ténylegesen működő házasságokat semmisítettek meg, amelyekből esetleg már gyermekek is születtek.¹²⁷

Hogy a retorzió adott esetben mennyire célt téveszthetett, arra jó példa a következő történet, amelynek máskülönben semmi köze az „erdélyi házasságokhoz”.¹²⁸ A prágai születésű Lang Károly még az 1850-es évek elején, szüleiével együtt költözött Magyarországra; ugyanitt végezte gimnáziumi tanulmányait, majd Bécsben tanult jogot, s rendőr fogalmazóként kezdte pályáját; a katonai szolgálatot részben Bécsben, részben Budapesten teljesítette, s egy magyar ezred tartalékos tisztí állományába tartozott. Szerencsétlenségére, 1879. október 20-án egy elvált, eredetileg katolikus, házassága felbontása végett református vallásra tért magyar nőt vett feleségül.¹²⁹ Miután Lang magát magyar állampolgárnak gondolta, a házasság tényét mit sem sejtve maga jelentette be az alsó–ausztriai helytartóságnak, amely viszont nyomban vizsgálatot indított, illetve peres útra terelte az ügyet. A bíróság a házasságot érvénytelenítette, mivel az előzőleg rendőr fogalmazói állást, tehát közhivatalt vállaló férfinak mindenképpen osztrák állampolgárnak kellett lennie, vagy ha nem lett volna az — így a jogi érvelés — azzá vált. Az a tény sem sokat számított, hogy neje Magyarországon, magyar állampolgárként törvényesen vált el, mert a katolikus házasság felbontása csak magyar jogterületen nyerhetett elismerést, Ausztriában nem. Nem csoda, hogy a férfi idegei időközben felmondták a szolgálatot, s 1881-ben a budapesti Országos Téboldyában kötött ki. (A harmadfokon eljáró Oberste Gerichtshof egyébként jóváhagyó ítéletében az osztrák állampolgárság bizonyosságaként hivatkozott arra is, hogy a magyar árvaszék a Lang-ügyben illetéktelennek nyilvánította magát, s a bécsi hatóság vette át a gondnokságot.) A családi katasztrófa betetőzéseként, a feleség 1884. február 6-án, a Budapesti Királyi Törvényszéken válóper tett folyamatba az örült férj ellen, aki ekkor még mindig az Országos Téboldyában tengette életét, amelynek nyomán végül ezt a házasságot is felbontották.¹³⁰

A hatósági intézkedések, s a különböző bírósági ügyek, kiváltképp az efféle szomorú esetek, az 1880-as években felkeltették a nyilvánosság figyelmét, hozzájárulva az „erdélyi házasság” körüli diszkusszió felerősödéséhez. Szakmai berkek-

127 Uo. 150. p. Eszerint a felek éppen azért lepleződtek le, mert törvényesíteni próbálták három közös gyermeküket. — Uo. 157. Ebből az érvénytelenül megkötött házasságból is három gyerek született.

128 Ez részben a Fuchs által név nélkül közölt eset, részben a Budapesti Királyi Törvényszéken fennmaradt két válóper alapján rekonstruálható. *Fuchs*, 1889. 143–149. p. — BFL VII. 2. c. 1878. V. 98., ill. 1884. V. 2.

129 A nő első válópere: BFL VII. 2. c. 1878. V. 98.

130 A második válóper: BFL VII. 2. c. 1884. V. 2.

ben, a *Juristische Blätter* hasábjain, illetve a bécsi *Juristische Gesellschaft* ülésein 1879-től több ízben, gyakorlatilag folyamatosan foglalkoztak a jelenséggel.¹³¹ Noha ezek a publikációk általában véve tárgyyszerűek, visszafogottak voltak, nem foglalkoztak etikai kérdésekkel, illetve elsősorban nyilvánvalóan a jogász köröket célozták meg, az „erdélyi házasság” esetében már a pusztán tények ismertetése botrányos színben tüntethette fel a jogállapotokat, s nem csupán a professzionális jogászok előtt. A fentihez hasonló jogesetek aligha igényeltek különösebb kommentárt. Másrészt: ezek révén az érdekes olvasó első kézből tájékozódhatott mind az osztrák, mind a magyar judikatúra aktuális fejleményeiről, kezdve az állampolgárság szakszerű megszerzésétől, egészen az Ausztriában fenyegető szankciók biztonságos kikerülésének módzatáig. Egyes közleményeknél egészen kilógott a lóláb. Így például akár nyílt, díjmentes hirdetésként is felfogható az az összeállítás, amelyet a *Juristische Blätter* az „erdélyi házasságról” 1880-ban két részben, az erdélyi református törvénytörvények főjegyzője, Szász Domokos által szolgáltatott információk alapján közölt.¹³²

Az „erdélyi házasság” esetében a jogtudók természetesen előnyben voltak a praktikus ismeretek gyarapítása terén. Nem csoda, hogy azt, amit a jelenség korabeli visszhangjáról tudunk, nagyrészt egy bécsi ügyvédnek és egyetemi magántanárnak, Wilhelm Fuchsnak köszönhetjük, aki az 1880-as években a szakterület valóságos tekintélyévé nőtte ki magát. Fuchs ugyanakkor nem elégedett meg a tudós megfigyelő szerepével, hanem a céhes korlátokon szándékolta túllépve, írásaival, közszerepléseivel határozottan a nagyközönséget célozta meg. Az ügyvédet 1879-ben kérte fel a bécsi *Juristische Gesellschaft* egy előadás megtartására az „akkor még bizonyos titokzatossággal övezett erdélyi házasságokról”; majd ugyanebben az évben jelent meg első brosrúrája, *Das Ehehinderniß des bestehenden Ehebandes nach österreichischem Rechte und seine Umgehung* [A fennálló házassági kötelék mint házassági akadály az osztrák jog szerint és annak megkerülése] címmel, ami szakmai elismerést és — feltehetően — üzleti sikert hozhatott, mert

131 *Juristische Blätter* 1879. február 23. (Beilage) 99–104. p., 1879. november 30. 589–592. p., 1880. május 16. 231–234. p., 1880. május 22/23. 43–46. p., 1882. április 9. (Beilage) 181–183. p., 1883. március 25. 133–134. p., 1883. április 1. 145–146. p., 1887. április 3. 166–167. p. — a *Juristische Gesellschaft* tevékenységére: Fuchs, 1889. III. p. Nyoma maradt továbbá egy 1893. február 8-án, Friedrich von Call báró által, *Gegen die Siebenbürger Ehen* címmel tartott előadásnak. www.idc.nl/faid/ilmb.html Egy másik előadás: *Sztehlo, Cornel: Das ungarische Ehegesetz und seine Beziehung zu Oesterreich. Vorgetragen in der am 26. Februar 1896 abgehaltenen Sitzung der Juristischen Gesellschaft in Wien. Bp., 1896.*

132 *Die Siebenbürgischen Ehen. Juristische Blätter* Jg. IX. Nr. 20. (1880. május 16.) 231–234. p., Nr. 21. (1880. május 23.) 243–246. p.

Fuchs továbbra is, legalább egy évtizeden át élénk érdeklődéssel követte a fejleményeket. Az első kiadvány szolgált számára azzal a tanulsággal:

*hogy olvasóközönségem igencsak heterogén és csak a legcsekélyebb részben öleli fel azokat, akiket én elsősorban vártam olvasóim közé, vagyis az osztrák jogászokat. Bármily furcsán hangzik is, kénytelen voltam megtapasztalni, hogy első ezen témával foglalkozó írásomat kevésbé Ausztriában, mint inkább Német- és Magyarországon olvasták, illetőleg Ausztriában is majdnem több laikus, mint jogász.*¹³³

A második nagyobb lélegzetű munka, az 1889-ben napvilágot látó Die sogenannten Siebenbürgischen Ehen und andere Arten der Wiederverehehlichung geschiedener österreichischer Katholiken [Az úgynevezett erdélyi házasságok és az elvált osztrák katolikusok újraházasodásának más formái] már e felismerés jegyében íródott: „...tárgyam teljes taglalásának először is praktikus célokot kell szolgálnia” — jelenti ki a bevezetőben, kertelés nélkül, a szerző.¹³⁴

A füzet ennek megfelelően egyfajta kalauzként funkcionált a jog útvestőiben, mindenekelőtt nyilván a potenciális felhasználók, azaz az „erdélyi házassággal” kapcsolatos terveket szövögetők számára (Fuchs egyébként, röviden, szintén kitért a „német”, illetve a „koburg házasságra”).¹³⁵ Számunkra azonban sokkal érdekesebb, hogy a szerző elsősorban hivatkozott gyakorlati tapasztalataira, személyes értesüléseire is, amelyek rávilágíthatnak az információáramlás ma már nehezen feltárható csatornáira. Így leköszölt 1880-as évek első felében, különböző újságokban felbukkanó hirdetéseket:

Tanács és képviselet elválasztott házastársak újraházasodása ügyében. Érdeklődni válaszborítékkal „Elválva 3440” poste restante, Főposta.

Az ehhez hasonló egy-kétsorosok az 1880-as évek első felében rendszeresen jelentek meg bécsi és egyéb tartományi lapokban, főként a házasodni kívánók által olvasott oldalakon, ekként ezek a közlemények — mint Fuchs megjegyzi — „soha sem vegyültek az apróhirdetések misera plebse közé”.¹³⁶ Nos, a szerző annak ide-

133 Fuchs, 1889. III–IV. p.

134 Uo. VI. p.

135 Uo. 84–94. p.

136 Uo. 73. p. Jegyzet. A hirdetéseket a véletlenszerűen kutakodó Fuchs 1882–1883-ban 25 alkalommal fedezte fel bécsi lapokban; ezenkívül a *Grazer Tagespost*-ban és a Prágában megjelenő *Bohemiában* is viszontlátta.

jén tett is egy próbát, amit részletesen le is ír. Eszerint a jelentkezés nyomán egy ügynökség válaszolt, amelynek „magas rendjelekkel dekorált tulajdonosa és jó hírnévnek örvendő irodája” volt, két rejtélyesen fontoskodó levél formájában (Fuchs ezek stílusát szellemesen az „egyedül hatásos hajnövesztőpomádé” feltalálóiéhoz hasonlítja), minden kétséget kizáróan „erdélyi házasságra” vonatkozó ajánlattal:

Nagyságos Úr!

Elvált katolikus házások újjaházasodása törvényesen keresztülvihető, amennyiben mindkét fél feladja az osztrák állampolgárságot, és hajlandóak a honosítás, adók, képviseleti díjak stb. fejében, egyéni körülményektől függően, 2000–3000 ft kiadást vállalni. Hirdetésem és az Ön igen tisztelt megkeresése nyomán van szerencsém Nagyságodat erről értesíteni, s kész vagyok képviseletét átvenni, ha Önnek a fent említett feltételek megfelelnek. Végezetül felhívom figyelmét, hogy a törvények nem-ismerete avagy a rosszul alkalmazott takarékoság következtében az idáig eszközölt újjaházasodások többsége nem törvényes, mert azoknál nem teljesültek mindama, mindenestre költséges feltételek, amelyek az ilyen házasságok ausztriai érvényességéhez szükségesek.¹³⁷

Wilhelm Fuchs egy korábbi, 1879-es cikkében közvetlenebb toborzási kísérletről is beszámolt, miszerint annak idején maga az erdélyi református törvényszék, az unitárius konkurenciától szorongatva, tudósította körlevélben a bécsi ügyvédek a valóperes költségek csökkentéséről.¹³⁸ Ez a mozzanat is rávilágít arra az egyébként kézenfekvő szerepre, amelyet az ügyvédek játszottak az ügyfelek toborzásában. Maga Fuchs is, noha érthető okokból nem kürtölte világgá ezzel kapcsolatos tevékenységét, megörökített olyan esetet, amikor egy kétségbeesett férfi személyesen kereste fel jogi tanácsért:

Egyszer ugyanis egy elvált férj, aki újjaházasodni kívánt, fordult hozzám és kérte jogi segítségemet. Mindkét házasulandó abban a helyzetben volt, amely számukra az osztrák állampolgárság feladását nem engedte meg, ami engem természetesen olyan nyilatkozatra készítetett, hogy a szándékolt házasság ilyen körülmények között lehetetlen. Erre a szerencsétlen férj esedezve kért, hogy legalább segédkezet nyújtsak, amivel a házasság látszatát elérheti; neki nem számít a házasság későbbi esetleges érvénytelenítése, sőt egy büntetés sem, feltéve, hogy utóbbi nem kerül állásába. A tényleg kétségbeesett és teljesen elesett férfi hosszas kérése–könyörgése

137 Uo. 73–74. p. Korábban is közli: *Fuchs*, 1883.

138 *Fuchs*, 1879. Eszerint a valóperes tárgyalási díjat 850 forintról 500-ra mérsékeltek.

nyomán rászántam magam, hogy bevonom az ügybe egy pesti kollégámat, aki azonban rögtön kizárta egy ilyen házasság törvényes úton való megkötésének minden lehetőségét. Ezzel szemben úgy vélte, vannak olyan magyar községek, amelyekben a felvételt és annak megerősítését, hogy az ember magyar állampolgár, el lehet érni, hogy úgy az első házasság felbontását, amint a második házasság megkötését elérjék; azonban ehhez nem nyújt segítséget. Ezt a módot, hogy ne vigyem kísértésbe, a házasulni kívánóval nem közöltem. Ennek ellenére nemrég hallottam, hogy megházasodott és nejével együttélve, korábbi állásában dolgozik. Csak arra gondolhatok, hogy mégis készséges segítőre akadt, aki neki a fent említett illegális utat megmutatta, vagy akár talán egy magyar papra, aki őt a protestáns vallásra való áttérés után megeskette, ahogy az olykor megesett.¹³⁹

Másfelől ügyvédünk írásaiból valamennyire az is kitűnhet, miként tekintettek–tekinthettek a kortársak az effajta kalandok résztvevőire. Az „erdélyi házasságok” lényegében szerelmi házasságok voltak, amelyek megfeleltek a közönség által nagy mennyiségben fogyasztott, különböző színvonalú irodalmi termékekben felbukkanó réges-régi toposznak a sorsüldözött szerelmesekről, akik a végsőkig kitartva egymás mellett minden akadályt legyőznek, avagy — megfordítva — együtt buknak el. (Eseteinkben többnyire az első verzióról van szó, de az osztrák igazságszolgáltatás jóvoltából, a megkötött házasságok érvénytelenítése nyomán, a második változat is valóra válhatott.) A fenti történet szerencsétlen flótása szintén, bár a dolgok végül kedvezően alakultak, jellegzetes figura, amennyiben egy ugyancsak elterjedt típust, a szerelemtől elvakult, önmagából kivetkőző férfiú szánandó–megmosolyogtató alakját testesíti meg. Fuchs mindenesetre, úgy tűnik, kifejezetten hajlott az ironizálásra. Egyik cikkében, az öt évi magyarországi helybenlakást kikötő állampolgársági törvény kapcsán kiált fel: „Kemény türelmi próba ám a szerelmeseknek! Ki tudja, ezalatt némelyeknél nem szállna-e el a szerelmi mámor.”¹⁴⁰

Hogy nem csupán Fuchs tekintett ekként a szereplőkre, illetőleg hogy valószínűleg — tudatosan vagy sem — a nagyobb hatás kedvéért nyúlt ahhoz az ábrázolásmódhoz, ami jól megfelelehetett olvasói ítéletének, ízlésének, elvárásainak, azt talán végezetül egy másik mozzanat is megerősítheti. Alexandre Bisson és Antony Mars 1888-ban írott, Bécsben és másutt még sokáig nagy sikerrel játszott darabját, amelynek aktualitását — ami Ausztriában is különös, persze másfajta felhangot kölcsönzött az előadásnak — a válás néhány évvel korábbi franciaországi bevezetése adta, a „A válás meglepetéseit” (*Les Surprises du Divorce*) a német fordító ere-

¹³⁹ Fuchs, 1889. 64. p. Jegyzet.

¹⁴⁰ Fuchs, 1883.

detileg „*Siebenbürger Ehen*” címmel ültette át.¹⁴¹ A mozzanat egyrészt mutatja a jelenség népszerűségét, másrészt utal az „erdélyi házassággal” kapcsolatban élő általános elképzelésre, amire a fordító a maga módján reagált. A komédia főhőse ugyanis szintén „szerencsétlen flótás”, aki ostoba és rosszindulatú anyósa miatt válik el feleségétől, majd köt új házasságot egy szelíd, csendes leánnyal, akinek özvegy apja viszont a volt asszonyt veszi nőül — így a férj anyósaként látja viszont exnejét, és egykori anyósától sem szabadul!

„Erdélyi házasság” — válás és modernség

Hogyan kapcsolható mindaz, amit az „erdélyi házasságokról” elmondtunk, ahhoz a nehezen megfogható folyamathoz, amit a „modern életérzés” születésének nevezhetünk? A „modern” szót a korszakban, akárcsak ma, általában „új”, „korszerű” értelemben használták. Az alapvetően pozitív konnotációk mára persze, ha nem is tűntek el, a „modernizáció” által kiváltott, a XIX–XX. század fordulóján értelmiségiek, művészek által megfogalmazott, formába öntött reflexiók nyomán — amely irányzat összefoglalóan „modernizmus” néven ismeretes — megváltoztak. A „modern ember” ettől kezdve nem feltétlenül a haladást igénylő, a civilizáció vívmányait üdvözlő és fenntartások nélkül élvező polgárt idézi fel: mind többek számára a tradicionális közösségi kötelekeit, optimista jövőképét veszttet, elszigetelt, elidegenedett, megzavarodott, elvágyódó egyént kezdte jelenteni.¹⁴²

A válások számának nagyarányú növekedése a legtöbb „civilizált” országban — már ahol a házassági kötelék felbontása egyáltalán lehetséges volt — kétségtelenül egyike volt a „modernizációt” kísérő fejleményeknek. A kapcsolat mibenlétét ugyan mind a mai napig nem sikerült meggyőzően tisztázni — komplexitása miatt valószínűleg nem is lehet — az egyik legfontosabb elem azonban kétségtelenül a válás körüli diskurzus felerősödése a társadalmi nyilvánosság egyre szélesebb terében. A bontóperek nyilvánossá tették, közszemlére bocsátották a házassági konfliktusokat: botrányokkal jártak, vitákat provokáltak. Amint az állam ellenőrzése alá vont a házassági jog területét, lehetővé tette a válást, a statisztikusok elkezdtek mérni gyakoriságát, különböző megoszlásait; az írók, publicisták, tudósok összefüggésbe hozták a gazdasági–társadalmi mozgásokkal, a férfi–nő viszony átalakulásával, mentális–morális változásokkal. Mindezzel tápot adtak a társadalom

141 Fuchs, 1889. 74. p.

142 A fogalmakkal kapcsolatban vö.: Gyáni Gábor: Modernitás, modernizmus, identitásválság: a fin de siècle Budapest. *Aetas* 2004/1. 131. p.

alapjának tekintett családok széthullását illető félelmeknek; avagy éppen a házastársához láncolt egyén, az elhagyott, kizsákmányolt feleség elnyomásával, a működésképtelen házasságok erőltetett fenntartásával, a szexualitás repressziójával kapcsolatos vádaknak.

A jelenség társadalmi problémává emelése, természetesen: eltérő hangsúlyokkal, még azokban az országokban is megtörtént, ahol a házassági kötelék bírói úton nem volt felbontható, avagy a válás intézményéhez nem minden állampolgár tudott hozzáférni. Így noha a férfiek és feleségek döntő többsége az Osztrák–Magyar Monarchia nyugati felében egyáltalán nem gondolhatott a házassági kötelék legális felbontására, ez a mozzanat korántsem gátolta a házassági jog körüli diskurzus felerősödését. A házassági perek állami bíróságok előtt folytak, s mind a kisebb számban előforduló végelválások, mind az ágytól-asztaltól való elválasztások alakulását, jellemzőit figyelemmel lehetett kísérni. Az ekként kitapintott tendencia pedig hasonló volt a más, válást megengedő országok esetében tapasztaltakhoz. Az osztrák bírósági válóperes statisztikai felvételek szerint 1882–1905 között az ágyasztaltóli elválasztások, illetve a végleges válások száma egyaránt csaknem megtriplázódott.¹⁴³ A jelenség annál szembetűnőbb volt, mivel alapvetően az örökös tartományok nagyobb városaira koncentráldott: egyedül Bécsben az összes válás hozzávetőlegesen felét mondták ki évente. A szóban forgó adatsorokat közlő, s ennek nyomán már a vészharangot kongató statisztikus, Karl von Englisch lovag jellemzően — a közkeletű konzervatív nézeteket visszhangozva — a vallásosság gyengülését, a szocialista, materialista eszmék terjedését, az egoizmus hatását kárhoyzhatta. „Ezt a felfogást erősítette Nietzsche az Übermensch, a kíméletlen individualista típusával, a modernizmus hozzáette a maga beteges testi szerelmét, erotikáját és hisztériáját, miközben a forradalom utóhatása az előidézett, még száz év múltán is fortyogó fogalmi káoszban nyilvánul meg.” — vélekedett a statisztikus.¹⁴⁴ Ugyanakkor viszont a különböző — liberális, szociáldemokrata — politikai pártok, egyesetek, társadalmi mozgalmak a fennálló házassági jogrendszer ellen intéztek támadást, ami egészen a házasságon belüli, egyenlőtlennek ítélt férfi–nő viszony rendezésének, a válás gyengébbik nemet előnyben részesítő megkönnyítésének követeléséig ment.¹⁴⁵

143 *Englisch, Karl Ritter von*: Streiflichter aus dem Bereiche der letzten 25 Jahre österreicherischer Ehelösungsstatistik. Statistische Monatschrift. Neue Folge. XIV. Jahrgang. (I.) Jänner–Heft. Brünn, 1909. 458–462. p.

144 Uo. 480. p.

145 *Heindl* i. m. 218–220. p.

A „magyar”, illetve „erdélyi házassággal” — amelyet Englisch egyébként már nem is vett számításba — persze némileg más a helyzet, mert a jelenség és a modernitás kapcsolata már a kortársak számára is jóval ellentmondásosabbnak tűnt. A legtöbben, főként jogi szakemberek, éppenséggel provincialitását, anakronisztikus, vagyis a szó eredeti értelmében vett nem-modern voltát kárhoztatták. A kitűnő magyar jogász, Timon Ákos 1880-ban például ekként vélekedett:¹⁴⁶

Az érem másik s talán még szomorúbb oldalát az ú. n. erdélyi házasságok adják, melyek épp oly hírre vergődtek már nem csak hazánkban, hanem Ausztriában is, mint Angolhonban a Greetna–Green skót falu kovácsa előtt kötött házasságok.

Az „erdélyi házasság” ebben az összefüggésben, a modernként tételezett egységes állami házassági joggal szembeállítva, a fennálló, kétségkívül kusza felekezeti rendszer káros kinövéseként, pusztá visszaélésként jelent meg.

Az évtized második felében azonban másképpen közelített a jelenséghez egy másik jeles jogász — nem mellesleg: jól menő budapesti válóperes ügyvéd, aki ek-kortájt az unitárius bíraskodás ugyancsak elszánt ellenfele, később viszont maga is részt vett „erdélyi” és „magyar házasságok” bonyolításában — Sztehlo Kornél:¹⁴⁷

Nyolc órai út a gyorsvonattal Budapestről és egy egészen más világba jövünk. Egy az Isten, és az ő akarátja az, hogy az emberek, különösen az unitárius emberek boldogok legyenek a földön. Míután pedig nincs nagyobb boldogtalanság, mint a szerencsétlen házasság, és nincs nagyobb boldogság, mint a szerencsés házasság, az unitáriusok házassági jogának alapirányzata a „szerencsésebb házasságra való felszabadítás”.

Az unitáriusok különben jó emberek. Jó hazafiak, tősgyökeres székelyek, tiszta puritán, becsületes emberek. Csak az baj, hogy törvényeik nem a mai modern romlott társadalom, hanem egyszerű romlatlan társadalmi állapotok számára lettek csinálva, melyek aztán a modern társadalomra alkalmazva rontanak, bontanak, mint a választóvíz. Az egyszerű, patriarchalis viszonyok közt élő puritán embernek nem árt ez a választóvíz, nem él vele, de a romlott, feslett erkölcsű mohón kap utána és visszaél vele.

146 Timon Ákos: A polgári házasság behozatala hazánkban. *Jogtudományi Közöny* 1880. április 9-i (15. évf. 15.) szám 104–105. p. Greetna Green: az angol parlament által hozott 1753-as törvényben megszabott házassági kort negligáló esküvőkről elhiresült skót falu.

147 Sztehlo Kornél: Egyházi bíraskodás. II. Ítélet meghallgatás nélkül. *Jogtudományi Közöny* 1887. december 9-i (22. évf. 49.) szám, 390–391. p.

Sztehlo tehát határozottan megkülönböztette a jogi építményt és a társadalmi használat mikéntjét: a „patriarchális viszonyok közt élő puritán ember” és a „mai modern romlott társadalom” tagja — a szövegben kifejezett mentális különbség a nagyváros és az érintetlen vidék között érzékeltetett földrajzi távolsággal is nyomatékot nyer — máshogy él ugyanazon jogintézménnyel. Azzal, hogy a társadalmi használatra helyezte a hangsúlyt, egyúttal megmutatta, miként válhat egy alapjában véve nem-modern jogi eljárás a „modern ember” kezében eszközzé, illetőleg, ha az eltérő következményeket vesszük szemügyre, ugyancsak a modernitás tünetekeként értelmezett társadalmi bomlás forrásává. Az „erdélyi házasság” ebben a kontextusban tehát olyan görbe tükör, amelybe pillantva a „modern ember” immár megpillanthatta önmagát, magára ismerhetett.

Ezzel immár visszaérkeztünk a „modern életérzés” születéséhez. Az „erdélyi házasság” végső soron egyfajta kollektív skizofréniát hozott a felszínre. Az állami törvények — már ami az osztrák vállalkozókat illeti — kijátszása, a társadalom alapvetőnek tekintett normáinak és értékeinek sorozatos megtagadása (megint fel kell idéznünk a hitehagyásokat és egyéb színlelt jogügyleteket, a házastársak és családtagok egzisztenciális elbizonytalanítását) olyan emberek részéről, akikre általában véve a társadalom gerincét képező osztály tagjaiként tekintettek, ugyanis nem csupán a közvetlenül és közvetve érintettek körében keltett megrökönyödést, avagy vált titkon csábító példává. Az „erdélyi házasság” körüli látható és láthatatlan diskurzus az egyedi eseteket társadalmi szintre emelve problematizálta, ekként mindenkit, akit persze egyáltalán elért, szembesítve azzal (a maguk módján a többnyire joviális–elnéző, de még a jelenségtől élesen elhatárolódó, moralizáló kommentárok is árulkodóak, amennyiben láthatóvá teszik a kényszerű racionalizálás — befogadás és kizárás — pszichoszociális folyamatait). Márpedig nem csupán a személyes vagy közvetett tapasztalat, de ez a zavarodottság is egyik forrása lehetett a „múlt” és „jelen” közötti végzetes és végleges megszakítottság érzésének, amely alapvetően megkérdőjelezte a folyamatos fejlődés, a „haladás” uralkodó képzetét.

FÜGGELÉK

Az alábbiakban a Wagner-ügy dokumentumait adjuk közre: egyrészt, mert a szereplő ismertsége folytán egyébként is érdeklődésre tarthatnak számot, másrészt — főként — mivel szemléletesé tehetik az eljárással kapcsolatban elmondottakat.

A német nyelvű iratokat betűhíven, a magyar nyelvűeket a mai helyesíráshoz idomítva — természetesen: stílárius változtatások nélkül — közöljük. Az iratokban alkalmazott rövidítéseket a szövegben, lehetőség vagy szükség szerint, []-ben feloldottuk.

Az irattani jellemzők rögzítésétől, sajnálatos mulasztás folytán,¹⁴⁸ rendszerint el kellett tekintenünk, de ez — legalábbis úgy véljük — a publikáció célkitűzését nem érinti.

1.

*Otto Wagner 1846. február 23-án kelt keresztelési anyakönyvi kivonata.
[Erdélyi Unitárius Levéltár. Főpapi Törvényszék válóperes iratai. 5/1884.]*

Tauf-Schein

Wodurch aus dem Taufprotocoll der Pfarre in Penzing bezeugt wird daß dem Herrn Simon Wagner, bürg[er]l[ichen] ungarischen Hofkancellisten und beeideten Hof-Notar, zu Penzing im Haus N[ume]ro¹⁴⁹ und seiner Ehegattin Sussanna einer geborenen Huber, beyde katholisch, am Dreizehnten Juli im Jahre Ein Tausend, acht hundert ein und vierzig (13 Juli 1841) ein Sohn geboren worden, welcher von dem Hohw[ürden] H[errn] Ortspfarrer Franz Chudoba in beyseyn des Pathen Johann N[epomuk] Piancsek, könig[lichen] Ungarischen Hofagenten u[nd] s[o] w[eiter] nach römisch katholischen Ritus getauft und dabey Otto Koloman genannt worden sey.

Pfarre in Penzing am 23 Februar 1846.

Dominicus Huber
Pfarrer

148 A kolozsvári levéltárban, a rendelkezésre álló rövid idő alatt több ezer felvételt kellett készíteni, így számos olyan oldal lemaradt, amely csak ilyen jellegű információkat tartalmazott volna, és amely most már nem pótolható.

149 A házszám nincs közölve!

2.

Otto Wagner és Josefíne Domhart 1883. október 30-án kelt házassági anyakönyvi kivonata. [Erdélyi Unitárius Levéltár. Főpapi Törvényszék válóperes iratai. 5/1884.]

Traunungs–Schein

Aus dem diespfarrlichen Traunungs–Register wird hiermit bezeuget, daß hierorts am Zwanzigsten Juli im Jahre Ein Tausend Acht Hundert Sieben und Sechzig (20. Juli 1867) von dem Gefertigten nachstehende Brautpersonen dem christkatholischen Gebrauche gemäß ehelich getraut worden: Herr Otto Koloman Wagner, Architekt, von Penzing gebürtig, des Herrn Simon Wagner, königlich–ungarischen Notars, und dessen Frau Gattin Susanna geb[orene] Huber, ehel[iche] Sohn, katholisch, 26 Jahre alt, ledig, wohnhaft I. Göttweihergasse N[umer]o 1-er mit dem Fräul[ein] Josefíne Domhart, von Wien gebürtig, des Herrn Josef Domhart Juweliers, und dessen Frau Gattin Elisabeth gebornen Mayer, ehel[iche] Tochter katholisch, ledig, 19 Jahre alt, wohnhaft I. Göttweihergasse N[umer]o 1-er, wobei Herr Josef Mayer, Juwelier, und Herr Anton Grosser, Architekt, als Beistände gegenwärtig gewesen.

Urkund dessen die ämtliche Fertigung.

Wien, Hof- und Stadtpfarre St. Augustin am 30. Oktober 1883.

Georg Ritter v[on] Etz¹⁵⁰
Ehrendomherr, Pfarrer

3.

A bécsi cs. kir. törvényszék 1882. december 22-én kelt, ágytól-asztaltól elválasztó ítélete. [Erdélyi Unitárius Levéltár. Főpapi Törvényszék válóperes iratai. 5/1884.]

Landesgericht

Z[ahl] 90443/10.

Otto Wagner k[aiserlich] k[öniglicher] Baurath durch Dr. Carl Lueger einverständlich mit Frau Josefíne Wagner durch Dr. August Periz um einverständliche Scheidung.

¹⁵⁰ Bizonytalan olvasat!

B[escheid]

Über die von dem zuständigen Pfarrer fruchtlos vorgenommenen dreimaligen Versöhnungsversuche und über die bei der Tagfahrt am 13. Dezember 1882 von Frau Josefine Wagner und bei der Tagfahrt am 20. Dezember 1882 von Herrn Otto Wagner abgegebenen Erklärung, daß sich beide Ehegatten bezüglich ihrer gegenseitigen Vermögensverhältnisse und in Ansehung der Verpflegung und Erziehung des einzigen aus ihren Ehen hervorgegangenen Kindes namens Susanna vollständig geeinigt haben und die sohin von beiden Theilen gestellte Bitte, die einverständliche Scheidung ihrer Ehe von Tisch und Bett zu bewilligen, wird den am 20. Juli 1867 in der Pfarre St. Augustin zu Wien getrauten katholischen Ehegatten Herrn Otto Wagner k[aiserlich] k[öniglichen] Baurath in Wien I. Rathhausstraße N[ummer] 3. wohnhaft und Frau Josefine Wagner in Wien I. Götterweihgasse N[ummer] 1. wohnhaft, die einverständliche Scheidung von Tisch und Bett bewilliget, die Vermerkung dieser Scheidungsbewilligung in den Gerichtsacten verordnet und denselben zugleich bemerkt, daß sie ihre allfällige Wiedervereinigung diesem k[aiserlich] k[öniglichen] Landesgerichte anzuzeigen haben.

Vom k[aiserlich] k[öniglichen] Landesgerichte Wien am 22. Dezember 1882.

[olvashatatlan aláírás]

4367/10.

Otto Wagner k[aiserlich] k[öniglicher] Baurath in Wien d[urch] Dr. Franz Karabacsek, um Ausfertigung eines Amtszeugnisses zur Bestätigung der Rechtskraft des H[ochen] Bescheides vom 22. Dezember 1882 Z[ahl] 90443.

B[escheid]

Hierüber wird dem H[errn] Otto Wagner k[aiserlich] k[öniglichen] Baurath in Wien, eine ämtliche Bestätigung ertheilt, daß der H[ohe] Bescheid vom 22. Dezember 1882 Z[ahl] 90443 womit den Ehegatten H[errn] Otto Wagner und Fr[au] Josefine Wagner die einverständliche Scheidung ihrer Ehe von Tisch und Bett bewilliget wurde in Rechtskraft erwachsen ist.

Vom k[aiserlich] k[öniglichen] Landesgerichte Wien am 22. Jänner 1884.

Haller

4.

*Otto Wagner 1883. november 16-án kelt kérvénye Kamermayer Károlyhoz, Budapest Főváros polgármesteréhez, községi kötelékbe való felvétele végett.
[Budapest Főváros Levéltára. IV. 1409. b. Budapest Székesfőváros polgármesterének iratai. Elnöki és elnöki ügyosztályi iratok. 234/1884.]*

Nagyságos Királyi Tanácsos és Polgármester Úr!

A mély tisztelettel alólírott szabad királyi Budapest főváros községi kötelékébe fölvetetni óhajtván, bátor vagyok eziránti kérelmemet Nagyságodnak mély tisztelettel előterjeszteni s azt a következő indokokkal támogatni:

A 1/: alatti keresztlevél igazolja: hogy 1841. évi július 13-án Penzingben születtem, mint törvényes fia Wagner Simon magyar királyi udvari cancelláriai tiszt és esküdt jegyzőnek és Huber Zsuzsanna, törvényes nejeének;

a 2 1/: alatti oklevél bizonyítja: hogy néhai édesatyám, Wagner Simon mint magyar királyi udvari cancelláriai járulnok és esküdt jegyző a hivatalnoki esküt 1829. július 7-én letette; a 3 1/: alatti oklevél pedig tanúsítja: hogy hogy [sic!] magyar cancelláriai hivatalnoki minőségében 1846. január 29-én meghalt; s e szerint e két okirat által igazolva van: hogy a tisztelettel alólírott mint magyar királyi hivatalnoknak, tehát magyar állampolgárnak törvényes fia, az 1879: 50. törvénycikk 3. §-a értelmében magam is magyar állampolgár vagyok.

A 4 1/: alatti adókönyvecske bizonyítja: hogy már a 70-es évek elején Pesten, a Dorottya utcai 303. számú házban mint műépítész letelepültem és ezen foglalkozást Kallina Mór műépítésszel közösen gyakoroltam. Számos, és egyenkint elő nem sorolható kisebb-nagyobb épületek mellett köztudomásúlag én építettem a pesti Rombach utcai óhitű izraelita imaházat; a Váci körúton 27. sz[ám] a[latt] fekvő Freistädler-féle iparudvart; Mandel Károly úr bérházát; Mocsonyi Antal úr kastélyát Kapolnáson; s legújabban szintén Kallina úrral együttesen szerkesztett terveink a magyar országház építésére kihirdetett pályázatnál egy 5000 f[o]r[in]tos első díjjal tüntettetett ki; mely tény az összes hazai és külföldi lapok tudósításaiból eléggé ismeretes.

Az 5 1/: alatti iparjegy igazolja: hogy jelenleg is Budapesten IV. Mária Valéria utcai 4. számú házban vagyok települve és itt a műépítészeti ipart gyakorlom;

a 6 1/: alatti adókönyvecske igazolja: hogy ezen foglalkozásom után 1883. évre az állami III. oszt[ályú] keresetadó, s a községi pótagó reám szabályszerűen kivetetett, és én azt pontosan meg is fizettem; végül tisztelettel megemlítem, hogy nagyon állása olyan, miszerint abból minden körülmények között, tehát még teljes keresethiány esetére is magamat, és netáni házasuláson esetére családomat is kényelmesen fenntartani képes vagyok.

Ezek után 7 :/: alatt igazolt ügyvédem által mély tisztelettel esedezem Nagyságodhoz: miszerint engem az 1876: V. t[örvény] c[ikk] 5. §-a alapján, mint magyar honpolgárt, Budapest szabad kir[ályi] főváros községi kötelékébe fölvenni s az erről szóló igazolványt részemre kiállítani méltóztassék; s egyúttal, hogy a remélt fölvetéleért köszönetemnek és egyszersmind Budapest fővároshoz való ragaszkodásomnak némi jelét nyújtsam, ezennel kötelezőleg kijelentem: hogy a fölvetel engedélyezése esetére a Nagyságod által meghatározandó jótékony célra ezennel 100 f[o]r[in]tnyi alapítványt ajánlok fel, melyet a fölvetelről való értesítés vételekor azonnal kész vagyok lefizetni; mély tisztelettel kérem tehát Nagyságodat, miszerint ezen alapítványt Budapest főváros nevében elfogadni, s annak bevételezése iránt annak idején az illető pénztárt kellőleg utasítani méltóztassék.

Mély tisztelettel lévén Nagyságodnak alázatos szolgálja

Wagner Otto
műépítész

5.

A Budapesti Fővárosi Rendőrség Főkapitánysága jelentése 1883. november 26-án a Fővárosi Tanácsnak. [Budapest Főváros Levéltára. IV. 1407. b. Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai. Tanácsi Ügyosztályok Központi irattára. I. 3072/1883.]

75430. sz./f.k. 1883.

A főváros tekintetes Tanácsának!

Hivatkozással a f[olyó] évi november hó 17-én kelt 54906/I. 1883. számú beccs átíratára, van szerencsém tisztelettel értesíteni, miszerint Penzingben született, 42 éves, nejétől elváltan élő, gyermektelen, a fővárosban 5 év óta tartózkodó, jelenleg V. ker[ület] Mária Valéria utca 4. sz[ám] a[latt] lakó Wagner Ottó politikai és erkölcsi magaviselete kifogás alá nem esik. Mihez képest a főváros községi kötelékébe leendő felvétele ellen rendőri szempontból nem forog fenn akadály.

Budapesten, 1883. november hó 26-án.

Királyi tanácsos főkapitány helyett:
[olvashatatlan aláírás] r[endőr] tanácsos

6.

A IV. kerületi Elöljáróság jelentése 1883. november 28-án a Fővárosi Tanácsnak. [Budapest Főváros Levéltára. IV. 1407. b. Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai. Tanácsi Ügyosztályok Központi irattára. I. 3072/1883.]

1883-ki 8684. sz./IV. ker.

Tekintetes Fővárosi Tanács!

F[olyó] november hó 17-én 54906. sz[ám] a[latt] kelt utasítására tisztelettel jelentjük, hogy Wagner Ottó 1841. évi július 13-án Penzingben született, nőtlen, 1870. év óta Kallina építész társaságában a közterhekben részt vett, 1883. évi szeptember hó 25-én 7252. sz[ám] a[latt] műépítészeti iparüzletet jelentett be, vagyonos, azonkívül keresetéből magát a főváros megterhelhetése nélkül fenntartani képes.

Budapest, 1883. november 28.

A IV. ker[ületi] elöljáróság
Prohászka jegyző
Becker K. elöljáró

7.

Bécs Főváros átirata 1883. december 28-án a Fővárosi Tanácsnak. [Budapest Főváros Levéltára. IV. 1407. b. Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai. Tanácsi Ügyosztályok Központi irattára. I. 3072/1883.]

G. Z. 366685/C. A.

Note

In Erledigung der geschätzten dortseitigen Zuschrift vom 7. Dezember 1883 Z[ahl] 56879 und 56832, beehrt sich der Magistrat mitzuteilen, daß der im Jahre 1841 zu Penzing in N[ieder] Ö[sterreich] geborene Otto Wagner, die österreichische Staatsbürgerschaft und das Heimatrecht in Wien besitzt.

Wien, am 28. Dezember 1883.

Bittmann [?]
Magistr. Vice-Direktor

8.

Freudhoffer János és Otto Wagner Budapesten, 1884. január 2-án kelt, közjegyzői okiratba foglalt örökbefogadási szerződése. [Budapest Főváros Levéltára. VII. 175. Steinbach István közjegyző iratai. 6/1884.]

6. ügyszám/1884.

Közjegyzői okirat

Elöttem Steinbach István budapesti kir[ályi] közjegyző előtt az alulírott napon és helyen megjelentek az általam személyesen ismert Freudhoffer János úr, kir[ályi] tanácsos és a magy[ar] kir[ályi] pénzügyminisztériumnak nyugalmazott segédhivatali főnöke (lakik Budapesten I. ker[ület] Úri utca 24. sz[ám] a[latt]) és Wagner Ottó úr, építész (lakik Budapesten IV. ker[ület] Mária Valéria utca 4. sz[ám] a[latt]) és a következő

Örökbefogadási szerződést kötötték.

1. Freudhoffer Nep[omuk] János kir[ályi] tanácsos úr ezennel Wagner Ottó urat fia gyanánt örökbe fogadja, és magára vállalja mindazon kötelezettségeket, melyek a törvény szerint az örökbefogadó atyát az örökbefogadott gyermek irányában terhelik, és felruhazza Wagner Ottó urat mindazon jogokkal, melyek a törvény értelmében az örökbefogadott gyermeket illetik.

2. Wagner Ottó úr ezen örökbefogadást elfogadja, és megígéri, miszerint Freudhoffer Nep[omuk] János úr mint örökbefogadó atyja irányában az örökbefogadott fiú minden kötelezettségeit lelkiismeretesen teljesíteni fogja.

Miről jelen közjegyzői okiratot felvén, feleknek felolvastam, kik azt, miután akaratukkal mindenben megegyezőleg felvettnek nyilvánítják, előttem sajátkezűleg aláírták. Kelt Budapesten egyezernyolcszáznyolcvannég évi január hó 2 második napján.

Freudhoffer János
kir[ályi] tanácsos

Wagner Otto

Steinbach István
k[irályi] közjegyző

9.

Freudhoffer János és Otto Wagner Budapesten, 1884. január 2-án kelt, közjegyzői okiratba foglalt egyezsége. [Budapest Főváros Levéltára. VII. 175. Steinbach István közjegyző iratai. 8/1884.]

8. ügyszám/1884.

Közjegyzői okirat

Elöttem Steinbach István budapesti kir[ályi] közjegyző előtt az alulírott napon és helyen megjelentek az általam személyesen ismert Freudhoffer János úr, kir[ályi] tanácsos és a m[agyar] kir[ályi] pénzügyminisztériumnak nyugalmazott segédhivatali főnöke (lakik Budapesten I. ker[ület] Uri utca 24. sz[ám] a[latt]) és Wagner Ottó úr építész (lakik Budapesten IV. ker[ület] Mária Valéria utca 4. sz[ám] a[latt]) és a következő, az általuk használt német nyelven felvett megegyezést kötötték.

Übereinkommen.

Nachdem Herr Johann von Freudhoffer den Herrn Otto Wagner heute als Sohn adoptirt hat und der diesfällige, von dem fürgehenden k[öniglichen] Notar Stefan Steinbach unter Geschäftszahl 6/1884 als Notariatsakt aufgenommene Adoptions-Vertrag dem könig[lichen] Justiz-Ministerium zur Genehmigung vorgelegt worden ist, so erklären beide Theile, daß dieser Vertrag nur den Zweck hatte, die Anerkennung des Herrn Otto Wagner als ung[arischer] Staatsbürger zu erwirken, demnach erklärt Herr Johann von Freudhoffer, daß er Herrn Otto Wagner wohl als seinen Adoptivsohn laut des rechtsgiltigen Adoptions-Vertrages anerkennen und Alles thun werde, damit der Adoptions-Vertrag von Seite der Behörden genehmigt werde, daß er jedoch hiemit ein für allemal und für die ganze Zukunft auf die Erfüllung jener Pflichten von Seite des Herrn Otto Wagner verzichte, welche dem Adoptivsohne gegen den Adoptiv-Vater im Sinne des Gesetzes obliegen, ebenso verzichtet er hiemit ausdrücklich auf alle Erb-Pflichttheils- oder was immer für Namen habende sonstige Ansprüche gegen Herrn Otto Wagner, dessen Erben und Rechtsnachfolger die ihm als Adoptiv-Vater allenfalls nach den gegenwärtigen oder künftigen Gesetzen gegenüber dem Adoptiv-Sohne zustehen würden.

Andererseits verzichtet auch Herr Otto Wagner für sich, seine Erben und Rechtsnachfolger gegenüber Herrn Johann von Freudhoffer, dessen Erben und Rechtsnachfolger auf alle Rechte und was immer für Namen habende sonstige Ansprüche, insbesondere auf alle Rechte und Ansprüche aus dem Titel des Erbrechtes u[nd] auf den gesetzlichen Pflichttheil, welche nach den gegenwärtigen oder künftigen Gesetzen dem Adoptiv-Sohne gegenüber dem Adoptiv Vater zustehen würden.

Diese gegenseitigen Erklärungen und Verzichtleistungen würden von beiden Theilen angenommen und sie erklären, daß sie keine wie immer Namen habende Ansprüche aus diesem Adoptions-Verhältnisse gegeneinander haben.

Von gegenwärtigem Notariatsakte sind den Kontrahenten authentische Ausfertigungen auszufolgen.

Miről jelen közjegyzői okiratot felvévén, a feleknek felolvastam és miután azt akarattukkal mindenben megegyezőleg felvettnek kijelentették, előttem sajátkezűleg aláírták. Kelt Budapesten egyezernyolcszáznyolcvannégy 1884. évi január hó 2. második napján.

Johann von Freudhoffer
k[öni]g[licher] Rath

Otto Wagner

Steinbach István
k[irályi] közjegyző

10.

Otto Wagner 1884. január 2-án kelt nyilatkozata a feleségétől való különélés tárgyában. [Erdélyi Unitárius Levéltár. Főpapi Törvényszék válóperes iratai. 5/1884.]

Nyilatkozat

Mely szerint alulírott ezennel hitemre nyilvánítom, hogy nőm: Domhart Josefintől ágy és asztaltól lett különvetésem óta volt nőmmel ki nem békültem, vele nem érintkeztem, sem testileg, sem nemileg — ezt hitemre és szavamra állítom.

Kelt Budapesten, 1884. január 2-án.

Wagner Otto
Friedenthal Vilmos tanú
Kosztka Antal mint tanú

11.

Otto Wagner 1884. január 2-án kelt meghatalmazása Molnár Sándor kolozsvári ügyvéd részére. [Erdélyi Unitárius Levéltár. Főpapi Törvényszék válóperes iratai. 5/1884.]

Meghatalmazvány

melynél fogva én, alulírott Wagner Otto műépítész (lakom: Budapesten IV. Mária Valéria utca 4. sz[ám] a[latt]) meghatalmazom tekintetes Molnár Sándor kolozsvári ügyvéd urat arra: hogy nevemben és érdekeemben a cs[ászári] k[irályi] országos törvényszéknek Bécsben, 1882. december 22-én 90443/10. sz[ám] alatt kelt jogerejű ítélete alapján Wagner szül[etett] Domhardt Jozefinnel kötött házassági viszonynak reám nézve engesztelhetlen [sic!] gyűlölség okán való végfelbontása, illetve az ágy- és asztaltól való elválasztásnak végfelbontásra leendő átváltoztatása és szerencsésebb házasságra leendő felbocsáttatásom iránt az unitáriusok egyházi bíróságához folyamodást adhasson be, annak lejártatásánál engem képviseljen, nevemben nyilatkozatokat tehessen, ügyemnek kívánt eredményre juttatása céljából mindazt megtehesse, mit belátása szerint szükségesnek tart, ígervén s kötelezvéen magamat és jogutódaimat, hogy eljárását mindenekben helybenhagyom és ez ügybeni költségeit Kolozsvárt megfizetem.

Kelt Budapesten, 1884. évi január hó 2-án.

Wagner Otto
Friedenthal Vilmos tanú
Kosztka Antal mint tanú

12.

Otto Wagner 1884. január 12-én beadott kérvénye a Belügyminisztériumhoz. [Budapest Főváros Levéltára. IV. 1407. b. Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai. Tanácsi Ügyosztályok Központi irattára. I. 3072/1883.]

A mély tisztelettel alólírott magyar állampolgári minőségének elismerését, s illetve magyar állampolgárrá való honosítását kieszközölni óhajtván, bátor vagyok ez-iránti kérelmemet a nagyméltóságú m[agyar] kir[ályi] Minisztériumnak előterjeszteni s azt a következő indokokkal támogatni:

A :/ alatti keresztlevél igazolja, hogy 1841. évi július 13-án Penzingben születtem, mint törvényes fia Wagner Simon pozsonyi születésű m[agyar] kir[ályi] udvari kancelláriai tiszt és hites udvari jegyzőnek, és Huber Zsuzsanna törvényes nejenek;

a 2 ./: alatti oklevél bizonyítja: hogy édesatyám, néhai Wagner Simon mint m[agyar] kir[ályi] udvari kancelláriai járulnok és hites udvari jegyző a hivatalnoki esküt 1829. július 7-én letette; a 3 ./: alatti okmány pedig tanúsítja: hogy magyar hivatalnoki minőségében 1846. január 26-án meg is halt. Noha tehát Penzingben, a monarchia másik felének területén születtem, mindamellett kétségtelen, hogy mint magyar hivatalnoknak, tehát magyar állampolgárnak törvényes fia, az 1879: L. t[örvény] cikk 3. §-a értelmében magam is magyar állampolgár vagyok.

Mint magyar állampolgár, az 1870-es évek elején Pesten (a Dorottya utca 303. számú házban) telepedtem le, és itt a műépítészeti ipart Kallina Mór műépítéssel közösen gyakoroltam, s számos kisebb–nagyobb, itt egyenként elő nem sorolható építkezések között, én építettem a pesti Rombach utcai ohítu izraelita imaházat; a Váci körúton 27. sz[ám] a[latt] fekvő Freistädler–féle iparudvart; Mocsonyi Antal úr kastélyát Kapolnáson; s legújabban szintén Kallina Mór műépítéssel közösen szerkesztett terveink a magyar országház építésére kihirdetett pályázatnál egy 5000 f[o]r[in]tos első díjjal tüntették ki, mely tény az összes hazai és külföldi lapok tudósításaiból eléggé ismeretes.

Időközben néhány évet Bécsben is töltöttem ugyan, e körülmény azonban magyar állampolgári minőségemet legkevésbé sem érintette. Mindamellett, hogy e részben semmi kétség se merülhessen föl, az illetékes alsó-ausztriai hatóságok előtt az osztrák állampolgári kötelékből való kilépésemet kijelentettem, s az alsó-ausztriai helytartóság 4 ./: alatti leiratával hivatalosan is tanúsítja, hogy az osztrák állampolgári kötelékbe nem tartozom.

Jelenleg, mint az 5 ./: alatti iparjegy igazolja, ismét Budapesten, IV. Mária Valéria utca 4. számú házban vagyok települve, s itt a műépítészeti ipart gyakorlom, s e foglalkozásom után a 6 ./: alatti adóív szerint, 1883. évre az állami III. oszt[ályú] keresetadó s a községi póttadó reám szabályszerűen kivettetett, s azt pontosan meg is fizettem; a 7 ./: alatti határozatból pedig kiténik: hogy Budapest főváros tanácsa, mint már budapesti települtnek kilátásba helyezte, hogy a magyar állampolgárság elnyerése esetén engem a főváros községi kötelékébe föl fog venni.

Egyébiránt, ha mindezen okmányok dacára is kétség merülhetne föl magyar állampolgári minőségem iránt, azt teljesen eloszlatná azon tény, hogy legújabban Nagyságos Freudhoffer János kir[ályi] tanácsos és nyug[almazott] segédhivatali igazgató úr által örökbe fogadtattam, mert e tény által, mint magyar állampolgárnak örökbefogadott fia, törvényeink értelmében magam is kétségkívül magyar állampolgárrá lettem.

A 8 ./: alatti örökbefogadási szerződés ugyanis tanúsítja: hogy Nagyságos Freudhoffer János kir[ályi] tanácsos és nyugalm[azott] segédhivatali igazgató úr

engem fia gyanánt örökbefogadott, s ezen örökbefogadást a nagymélt[óságú] m[agyar] kir[ályi] Igazságügyminisztérium is jóváhagyta.

A 9./: alatti okirat pedig azt tanúsítja: hogy örökbefogadó atyám, Nagyságos Freudhoffer János úr, ki 1813. évi május hó 11-én, Marmaros–Szigeten született, mint hivatalnok különböző hazai hatóságoknál, s utoljára a, mint segédhivatali igazgató, a nagymélt[óságú] m[agyar] kir[ályi] Pénzügyminisztériumnál működött, míg végre 45 évi buzgó és sikeres szolgálat után, 1880. évben, teljes fizetésének meghagyása mellett nyugalomba helyeztetett, s ez alkalmából Ő cs[ászári] és apostoli kir[ályi] Felsége által a királyi tanácsosi cím legkegyelmesebb adományozása által is kitüntettetett. Eszerint örökbefogadó atyámnak, nagyságos Freudhoffer János úrnak mint 45 éven át a magyar állam szolgálatában állott, s jelenleg is ugyanattól nyugdíjat húzó hivatalnoknak magyar állampolgári minősége kétségtelen; hogy pedig az adózók lajstromába 5 év óta föl van véve (1879: L. t[örvény] c[ikk] 8. §. 6. pont) bizonyításra nem szorul, mert előbb mint tényleges szolgálatban álló, most pedig mint nyugalmazott hivatalnoknak adója a fennálló szabályok értelmében hivatalból vonatott, illetve vonatik le a fizetését, majd nyugdíját kiszolgáltató állami pénztár által, és így hivatalból vétetik fel az adózók lajstromába; végül azt: hogy magának és családjának eltartására elegendő keresetforrással bír (1879: L. t[örvény] c[ikk] 8. §. 5. pont) igazolja ugyancsak a 9./: alatti okmány, mely szerint örökbefogadó atyám teljes fizetésével nyugdíjaztatott, s eszerint 1500 f[or]r[in]t évi nyugdíjat élvez. Mély tisztelettel megjegyzem egyébiránt: hogy saját vagyoni állásom is olyan: miszerint abból örökbefogadó atyám vagyonától vagy nyugdíjától függetlenül, minden körülmények között, tehát még teljes keresethiány esetére is, magamat és netáni házasságom esetére családomat kényelmesen eltartani képes vagyok.

Ezek szerint az 1879: L. t[örvény] c[ikk] 8. §. utolsó kikezdésében foglalt feltételeknek mindenben meg lévén felelve, még azon esetben is, ha magyar állampolgári minőségem már már [sic!] az.:-7./: alatti okmányok alapján is elismerhető nem volna, Nagyságos Freudhoffer János kir[ályi] tanácsos úr, mint kétségtelen magyar honpolgár által történt örökbefogadtatásom folytán, honosításom a törvény értelmében engedélyezendő volna.

Mély tisztelettel esedezem tehát a nagyméltóságú m[agyar] kir[ályi] Minisztériumhoz: miszerint magyar állampolgári minőségemet elismerni, illetve mint magyar állampolgár által örökbefogadott egyénnek honosításomat engedélyezni, s részemre az idézett t[örvény] cikk 6. és 11. §§-ai értelmében a szabályszerű honosítási okiratot kiállíttatni és a mellékelt okmányokkal együtt igazolt megbízottam, dr. Floch Henrik m[agyar] kir[ályi] pénzügyi tanácsos s ügyvéd úr kezéhez mielőbb kiszolgáltatni méltóztassék.

Mély tisztelettel maradván a nagymélt[óságú] m[agyar] kir[ályi] Minisztérium-
nak alázatos szolgálja:

Wagner Otto
műépítész

13.

*A belügyminiszter 1884. január 14-én kelt átirata Budapest Főváros
polgármesteréhez. [Budapest Főváros Levéltára.
IV. 1407. b. Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai.
Tanácsi Ügyosztályok Központi irattára. I. 3072/1883.]*

2630. szám/IVb.

Nagyságos Úr!

Wagner Ottó műépítész közvetlenül ide benyújtott folyamodványára, melyben magyar állampolgárságát elismertetni, esetleg magát honosíttatni kéri, Nagyságod arról értesítettik, miszerint az ellen, hogy a nevezett magyar állampolgárnak elismertessék, ehelyütt észrevétel nem forog fenn, mert folyamodó bár Alsó-Ausztriában született, mint magyar származású, a magyar királyi udvari korlátnokságnál szolgált és haláláig a magyar állampolgárjogot megtartott egyén törvényes fia, nagykorúságáig kétségen kívül az atyai honilletőséget követte, nagykorúsága óta pedig miután rendes elbocsátást nem kért, és nem nyert, eredeti honosságát máig megtartotta, amennyiben pedig születési helye és foglalkozása folytán osztrák állampolgárságot netán tényleg nyert volna, ez mint kettős állampolgárság a magyar-
nak elismerését most már annál kevésbé akadályozza, mert ezen osztrák állam-
kötelekből az illetékes hatóság által el lön bocsátva.

Minthogy az államköteléki kérdés ekkénti megoldásának a folyamodó belföldi községi illetőségére nézve sem lesznek nehézséggel járó következményei, mert a fővárosi tanács folyó hó 3-án 62848/83. számú folyamodó részére felvételi ígér-
vényt állított ki. A folyamodvány Nagyságodnak a fentebbiek szem előtt tartásával saját hatáskörében leendő elintézés végett megküldetik.

Budapesten, 1884. évi január hó 14-én.

A miniszter megbízásából:

Lukács György
miniszteri tanácsos

14.

Budapest Főváros Tanácsa 1884. január 18-án kelt határozata Otto Wagner és Susanna Wagner községi illetőségbe való felvételéről. [Erdélyi Unitárius Levéltár. Főpapi Törvényszék válóperes iratai. 5/1884. — Másolatban: Budapest Főváros Levéltára. IV. 1409. b. Budapest Székesfőváros polgármesterének iratai. Elnöki és elnöki ügyosztályi iratok. 234/1884.]

Budapest Főváros Tanácsa
3209. szám
1884. I.

J[egyzőkönyv]

Belügyminiszteri leirat Wagner Otto állampolgársága ügyében.

H[atározat]

Folyamodó magyar állampolgársága a nagymélt[óságú] m[agyar] kir[ályi] belügyminiszter úrnak f[olyó] évi január hó 14-én 2630. sz[ám] a[latt] kelt leiratával megállapítván, a folyó évi január hó 3-án 62848-883. sz[ám] a[latt] kelt tan[ácsi] határozat alapján a főváros községi kötelékébe véglegesen felvétetik s részére az ezt tanusító illetőségű bizonyítvány egy 1 f[o]r[in]tos bélyeggel ellátva kiadatni határoztatik.

Utasittatik ennél fogva a keb[elbeli] letétpénztár, hogy a f[olyó] évi eng[edélyezés]i díjn[apló] 635. tétele alatt lefizetett 25 f[o]r[in]t, azaz huszonöt forintot szabályszerűen vételezze be. A katona ügyosztály pedig felhivatik, hogy folyamodót, ki 1841-ben július hó 13-án Penzingben született és Domkart [sic!] József névű nejétől elvászatott, továbbá gyermekét Bécsben az 1868. évi június hó 3-án született Susanna Erzsébetet az itteni illetőségükről vezetett lajstromokba jegyezze be.

Végül tekintve, hogy folyamodó kérvényében az esetre, ha a főváros községi kötelékébe fel fog vétetni, a polgármester úr által kijelölendő jótékony célra 100 f[o]r[in]tot ajánlott fel, az eziránti intézkedés végett, az 1883. évi 54906. számot nyert kérvény polgármester úrhoz tétetik át. Miről a polgármester úr, folyamodó becsatolt okmányai, a belügymin[iszteri] leirat hiteles másolatának és az illetőségű bizonyítvány kiadásával, megbízottja, dr. Floch Henrik ügyvéd úr kezéhez, továbbá a katona ügyosztály letétpénztár és számvévőség felzeten értesítetik.

Budapest, 1884. január hó 18-án.

A fővárosi tanács.
Gerlóczy Károly s. k.
apolgármester

15.

Budapest Főváros Tanácsa által 1884. január 18-án kiadott illetőségi bizonyítvány Otto Wagner részére. [Erdélyi Unitárius Levéltár. Főpapi Törvényszék válóperes iratai. 5/1884.]

Budapest főváros tanácsától

3209 1884. sz[ám]

I.

Illetőségi bizonyítvány

Budapest főváros tanácsa ezennel hivatalosan igazolja, hogy Penzingben 1841. évi július hó 13. napján született Wagner Otto az 1876. évi V. törvénycikk értelmében Budapest főváros községi kötelékébe tartozik.

Ezen illetőségi bizonyítvány hatálya a kiállítás napjától számított négy évre terjed.

Kelt Budapesten, 1884. évi január hó 18. napján.

A fővárosi tanács.
Gerlóczy Károly s. k.
alpolgármester

16.

Derzsi Károly budapesti unitárius lelkész 1884. január 30-án kelt, Otto Wagner részére kiállított áttérési bizonyítványa. [Erdélyi Unitárius Levéltár. Főpapi Törvényszék válóperes iratai. 5/1884.]

56-1884.

Bizonyítvány

Alulírott hitelesen bizonyítom, hogy Wagner Ottó, műépítész, budapesti lakos ([akik] Budapest Mária Valéria u. 4.), ki a róm[ai] kat[olikus] egyház kebeléből a törvényes módozatok megtartása mellett 1883. évi december hó 5-én kilépett s a budapesti unitárius egyházközség tagjai közé szabályszerűen fölvetetett — ezen egyháznak ma is buzgó tagja.

Kelt Budapesten, 1884. január 30-án.

Derzsi Károly
unitárius lelkész

17.

Derzsi Károly budapesti unitárius lelkész 1884. január 30-án kelt, Otto Wagner részére kiállított, az áttérési díj befizetését igazoló bizonyítványa. [Erdélyi Unitárius Levéltár. Főpapi Törvényszék válóperes iratai. 5/1884.]

57-1884.

Bizonyítvány

Alulírott hitelesen bizonyítom, hogy Wagner Ottó műépítész, b[uda]pesti lakos, ki a róm[ai] kat[olikus] egyház kebeléből a b[uda]pesti unitárius egyházközségbe szabályszerűen áttért — ezen áttérése alkalmával, említett egyh[áz]község kepelapja javára 60 (hatvan) f[o]r[in]tot lefizetett.

Budapesten, 1884. január 30-án.

Derzsi Károly
unitárius lelkész

18.

Otto Wagner 1884. január 30-án kelt keresete a Kolozs–Doboka-köri Alpapi Törvényszékhez. [Erdélyi Unitárius Levéltár. Főpapi Törvényszék válóperes iratai. 5/1884.]

Tisztelendő alpapi törvényszék!

Az A:/: alatt eredetben és hiteles magyar fordításban csatolt keresztlevél tanúsítása szerint, Alsó–Ausztria Penzing községében, 1841. év július hó 13-án, magyarországi illetőségű, katolikus szülőktől születtem, és a katolikus vallás szertartásai szerint kereszteltettem meg; a B:/: alatt eredetben és hiteles magyar fordításban csatolt esketési bizonyítvány szerint pedig Bécsben, 1867. év július hó 20-án házassági frigyre léptem bécsi illetőségű Domhart Josefa katolikus vallású hajadonnal.

Ezen házassági viszonyunk — bár ha a szeretet vezérelte egybekelésünket — boldog nem volt; mert már házaseletünk első napjain mutatkozó hajlamaink és érzelmeink különbözősége köztünk csakhamar a családi viszályok naponként megújuló sorozatát kelté fel, míg végre az egymás iránti szeretetet a kölcsönös engesztelhetetlen gyűlölség váltotta fel.

Mindketten érezvén, hogy a folytonos viszálykodás és gyűlölség egyetlen gyermekünk, Susánna erkölcsi érzetére s nevelésére káros befolyással lenne, kölcsönös beleegyezéssel elhatároztuk, hogy a további botrányokat kikerülendő, egymástól tényleg elválunk.

Elhatározásunkat a tett nyomban követé, egymástól elkülönöztünk, elváltunk, egyszersmind miután vagyoni viszonyainkat kölcsönösen rendeztük, s gyermekünk, Susánna eltartásáról és neveltetéséről kellőleg intézkedtünk és egymás közt megegyeztünk, a tényleges elválás jogszerűvé tétele végett, a bécsi cs[ászári] kir[ályi] országos törvényszékhez, kölcsönös egyezség alapján, ágy és asztaltól való elválásztásunk iránt folyamodtunk, minek folytán a bécsi cs[ászári] kir[ályi] országos törvényszék C:/: alatt eredetben s hiteles magyar fordításban csatolt határozatával ágy és asztaltól elváltattunk, az elválás megengedetett. Ezen határozat a rávezetett záradék szerint jogerőre jutott.

A C:/: alatti határozat igazolja azt is, hogy a vagyoni kérdéseket egymás közt elintéztük és gyermekünk, Susánna tartásáról és neveltetéséről egyértőleg, kellőleg gondoskodtunk.

Elválásztásunk után Budapestre költözvén, kérésem folytán a nagyméltóságú m[agyar] kir[ályi] belügyminisztériumnak D:/: alatt hivatalos másolatban csatolt döntvénye szerint, magyar honosnak nyilvánítottam, és az E:/: és F:/: alatt eredetben csatolt okmányok tanúsítása szerint, Budapest főváros községi kötelekébe felvitettem.

Budapesten az unitárius vallás hitelveivel megismerkedvén, meggyőződésből, a katolikus egyház kebeléből kiléptem és az unitárius egyház kebelébe beléptem, minek folytán a budapesti unitárius egyház tagjai közé múlt 1883. év december hó 5-én felvitettem, mint ezt a G:/: alatt eredetben csatolt bizonyítvány tanúsítja, a H:/: alatt eredetben csatolt bizonyítvány szerint pedig kepeváltság–fizetési kötelezettségemet teljesítettem.

Miután elválásunk óta nőmmel együtt nem éltem, a házaseletet vele nem folytattam, mint ezt I:/: alatt mellékelt nyilatkozatommal tanusítom, miután nőm iránt most is engesztelhetetlen gyűlöléssel viseltetem, s a köztünk létező engesztelhetetlen gyűlölésg folytán a házaselet célját vesztvén, békés folytatása lehetetlenné vált: annálfogva K:/: alatt eredetben igazolt ügyvédem által tisztelettel kérem a tisztelendő alpapi törvényszéket, mint reám nézve illetékes egyházi bíróságot:

méltóztassék rendkívüli tárgyalás és székezés útján, a becsatolt okmányok, és nőm iránti engesztelhetetlen gyűlölésg alapján, a köztünk és [sic!] nőm, Domhart Josefa között 1867. év július hó 20-án kötött, ágy és asztalra nézve már jogérvényes bírói ítélettel megszüntetett házassági viszonyból engem véglegesen kiszabadítani és szerencsésebb házasságra felbocsátani.

Kolozsvárt, 1884. év január hó 30.

Tisztelettel:

Wagner Ottó
műépítész

19.

Boros György házasságvédő 1884. február 1-én kelt észrevétele Otto Wagner válóperében. [Erdélyi Unitárius Levéltár. Főpapi Törvényszék válóperes iratai. 5/1884.]

A Kolozsdoboka Köri Tisztelendő Unitárius Alpapi Törvényszékhez Wagner Otto műépítész, unitárius vallású fél által végelválasztás iránt beadott folyamodására házasságvédi észrevétel

Minthogy a folyamodás és annak mellékletei az egyháznak törvényeiben előírt kellékeknek, s az ügy előbben is tett eljárásainknak megfelel, nincs kifogásom annak teljesítése ellen, azonban az egész ügyet végeldöntésre a Főtisztelendő Főpapi Törvényszékhez fellebbezem.

Kolozsvárt, 1884. február 1.

Boros György
alp[api] házasságvéd

20.

A Főpapi Törvényszék 1884. február 6-án kelt ítélete Otto Wagner válóperében. [Erdélyi Unitárius Levéltár. Főpapi Törvényszék ülésjegyzőkönyvei. 5/1884.]

Második ülés

Renden kívül tartatott 1884. február 6-án, főtisztelendő püspök Ferencz József úr elnöklete alatt; jelen voltak: Ferenczi Mózes, Kovácsi Antal rendes, Filep István, Jánosi Gergely és Szabó Mózes pótbírák, jegyzett Benczédi Gergely r[endes] bíró és h[ites] jegyző.

5. Felülvizsgálat alá vétetik budapesti műépítész, unitárius vallású, 43 éves Vagner Ottó felperesnek, bécsi születésű, r[ómai] kat[olikus] vallású, 36 éves Domhart Jozsefa alperes ellen, a Kolozsdoboka-köri alpapiszékről hivatalból fellebbezett válópere.

Ítélet: A főpapi törvényszék az átvizsgált okmányokból meggyőződött arról, hogy feleknek 1867. július 20-án Bécsben, róm[ai] kat[olikus] szertartás szerint kötött házassági szövetsége a köztök kifejtett engesztelhetetlen gyűlölség miatt fenn nem tartható, azért az alpapi széknek 1884. február 2-án 11. sz[ám] a[latt] közzölt azon ítéletét, mely szerént felperes Vagner Ottót mint unitáriust véglegesen elválasztja s szerencsésebb házasságkötésre felszabadítja, mindenekben helybenhagyja s teljeseésbe vételét meghatározza.

21.

Stefan Emerich Wagner születésével kapcsolatos bejegyzés a bécsi Votivkirche keresztelési anyakönyvében 1884. április 12-én. [Propsteipfarramt Votivkirche. Trauungsbuch Tom. III. (1883-1885) Fol. 21. Rz. 2.]

Name des TaufendenAnton Falk Crop.¹⁵¹

Jahr, Monat, Tag

Geboren 12. April getauft 4. Mai 1884.

Wohnung und N[umme]r des Hauses

I. Stadiongasse 6.

Name des GetauftenStefan Emerich + am 5. III. 1945 im St. Veit 9 d. Glau, St. A.¹⁵²Religion

Katholisch

Geschlecht

Männlich

Aeltern — Vaters Name und Condition oder Charakter

Wagner Otto, Architekt und k[aiserlich]k[öniglicher] Baurath, unitar[ische] Rel[i]g[i]on

Aeltern — Mutters Tauf- und Zuname

Aloisia Josefa Anna Stiffel unitar[ische] Rel[i]g[i]on

Pathen Name und Stand

Caroline Stiffel Private in Odessa Dreibastrasse N[umer]o 18.

Helene Stiffel Stellvertreterin I Stadiongasse 6.

Anmerkungen

[olvashatatlan név]

Zufolge Rathsschlag des Wiener Magistrates d[a]to 3. Mai 1884 Z[ahl] 137533 u[nd] Auftrag des f. e[rzbischöflichen] Ordin[ariats] v[om] 3/5. 884, Z[ahl] 3239. die Taufe vollzogen. — Kindeseltern getraut v[or] d[er] unitarischen Kirchengem[ein]d[e] Budapest, 11. Febr[uar] 1884 l[au]t Trauschein. — Die Unterzeichne-

151 Bizonytalan olvasat!

152 Halálózásra vonatkozó utólagos bejegyzés!

ten verpflichten sich hiemit, das nach ihrem Wunsche getaufte Kind Stefan Emerich Wagner katholisch erziehen zu lassen.

Otto Wagner Vater
Louise Wagner Mutter
[olvashatatlan név] Dr. Wach¹⁵³ als Zeuge

22.

Godfried Marschall, a Votivkirche plébánosának felterjesztése 1889. augusztus 7-én a bécsi érseki ordináriátushoz Otto Wagner és Louise Stiffel házasságkötésének ügyében. [Diözesanarchiv Wien. Konsistoriali Ordinariatsakte. Konvertiten 1889/II. 6041.]

Hochwürdigstes f. e[rzbischöfliches] Ordinariat!

Am 20. Juli 1867 verhehlichte sich der katholische Architect Otto Wagner mit der kath[olischen] Josefine Elisabeth geborene Domhart. Diese Ehe wurde civilgerichtlich von Tisch und Bett geschieden, beide Ehegattin verließen ihre Mutterkirche und wurden abtrünnig.

Otto Wagner wurde Unitarier und ungarischer Staatsbürger und verhehlichte sich laut Trauungsauszug am 11. Februar 1884 mit der ebenfalls zum unitarischen Bekenntniße übergetretenen Aloisia Josefa Anna Stiffel während Josefine Wagner geborene Domhart zum helvetischen Bekenntniß übertrat u[nd] den Banquier Horn heirathete.

Nach beiliegendem Todtenschein starb nun die rechtmässige Frau des Otto Wagner nämlich Josefine Elisabeth geborene Domhart im helvet[ischen] Bekenntniße verhehlichte Horn am 4. Juli 1889 zu Wien und es ist daher die Ehe des Otto Wagner wirklich gelöst und Otto Wagner in der Lage eine neue Ehe eingehen zu können.

Otto Wagner will nun seine in Budapesth am 11. Februar 1884 nach ungarischen Gesetzen giltige Ehe auch nach den Gesetzen der kath[olischen] Kirche als giltig anvalidiren lassen.

Diesem Wunsche steht aber entgegen

1. daß beide Nupturienten Unitarier sind
2. daß der Eingehung des Ehehindernißes des Ehebruches §. 36 der Anweis[ung] f. g. Ehegerichte entgegensteht, da faktisch adulterium qualificatum

153 Az egyik tanú olvashatatlan neve megegyezik a megjegyzés-rovat elején szereplő névvel; a másik tanú esetében a név bizonytalan olvasat.

mit der Aloisia Josefa Anna Stiffel vorhanden ist, indem Otto Wagner mit derselben eine Ehe abzuschließen wagte.

Um nun diese traurige Angelegenheit wieder in Ordnung zu bringen wird das f. e[rzbischöfliche] Ordinariat um folgende Fakultäten gebeten:

1. Um die Erlaubniß Otto Colomann Wagner und Aloisia Josefa Anna Stiffel wieder in die kath[olische] Kirche aufnehmen zu können. Von der Anmeldung des Austrittes aus dem Unitarismus könnte abgesehen werden weil keine Kirche, oder Religionsgenossenschaft der Unitarier in Österreich besteht der nach §. 6 des Gesetzes vom 25. Mai 1868 R[eichs] G[esetz] bl[att] N[umer]o 49 die Anzeige gemacht werden könnte. Übrigens kann auch, wenn es bestimmt wird diese Anmeldung erfolgen.

2. Da die beiden Nupturienten Otto Wagner u[nd] Aloisia Josefa Stiffel als verehelicht gelten und als ungarische Staatsbürger auch vor dem ungarischen Gesetze verehelicht erscheinen, so wolle das f. e[rzbischöfliche] Ordinariat die Dispens von 3 Aufgeboten gütigst gewähren und es kann zur Vorsorge dann noch vom Wiener Magistrate die gleiche Dispens erbeten werden, obgleich letzteres nicht nothwendig erscheint.

3. Das hochw[ürdige] f. e[rzbischöfliche] Ordinariat geruhe aus der Quinquenalfacultät „Dispensandi super impedimento criminis neutro tamen conjugum madrigante¹⁵⁴“ zu dispensiren von dem Eehindernisse des adulteriums zwischen den Nupturienten Otto Wagner u[nd] Aloisia Josefa Anna Stiffel.

Da beide Nupturienten in Wien I. Bezirk Stadiongasse N[umer]o 6 den eigentlichen Wohnsitz haben einen großen Theil des Jahres auch auf einer Villa in der Wiener Erzdiözese zu bringen u[nd] eigentlich kein Zweifel über die Competenz des hiesigen Pfarrers qua parochno proprino [sic!] domicilii entstehen, so wird doch für die volle Sicherheit auch um die delegatio Ordinarii ersucht.

In dem der Gefertigte für die Wahrheit des Dargelegten einsteht bittet er um gnädige Bewilligung des Angesuchten.

Wien am 7. August 1889

Dr. Godfried Marschall

23.

A bécsi érseki ordináriátus leirata 1889. augusztus 7-én Godfried Marschall plébánosnak Otto Wagner és Louise Stiffel házasságkötésének ügyében. [Diózesanarchiv Wien. Konsistoriali Ordinariatsakte. Konvertiten 1889/II. 6041.]

In Erledigung des Berichtes vom 7. August 1889 Z[ahl] 106 über die Eheangelegenheit der Unitarier Otto Wagner und Aloisia Josepha Anna Stiffel ertheilt das f. Ordinariat hiemit die Ermächtigung, die genannten Personen von den durch die Apostasie verwirkten kirchlichen Censuren loszusprechen und durch Abnahme des Glaubensbekenntnißes der katholischen Kirche in dieselbe aufzunehmen.

Bei dem Umstande, als Otto Wagner und Aloisia Josepha Anna Stiffel für verehlicht gelten und als ungarische Staatsbürger auch vor dem ungarischen Gesetze verehlicht erscheinen, werden denselben zum Behufe der Eingehung einer kirchlich giltigen Ehe die vorgeschriebenen kirchlichen Verkündigungen gegen Ablegung des Manifestationseides, daß sie sich eines Hindernißes der giltigen und erlaubten Eheschließung nicht bewußt sind, nachgesehen.

Da die genannten Personen es gewagt haben, noch bei Lebzeiten der rechtmäßigen Gattin des Otto Wagner eine Ehe einzugehen, so wird kraft der vom apostolischen Stuhle erlangten Facultäten die Nachsicht von dem Eehinderniße des Ehebruches zwischen den Eherwerbern Otto Wagner und Aloisia Josepha Anna Stiffel hiemit ertheilt.

Endlich werden Euer Hochwürden zur Vornahme der kirchlichen Trauung der Eherwerber Otto Wagner und Aloisia Josepha Anna Stiffel delegirt.

Die Berichts-Beilagen folgen im Anschlusse zurück.

Vom f. e[rzbischöflichen] Ordinariate

Wien, am 7. Aug[ust] 1889

24.

Otto Wagner 1889. augusztus 10-én beadott kérvénye Kamermayer Károlyhoz, Budapest Főváros polgármesteréhez. [Budapest Főváros Levéltára. IV. 1409. b. Budapest Székesfőváros polgármesterének iratai. Elnöki és elnöki ügyosztályi iratok. 4251/1889.]

Nagyságos Királyi Tanácsos, Polgármester Úr!

A magyar állampolgársági kötelékből leendő elbocsáttatásom iránt a m[agyar] kir[ályi] Belügyminiszter Úr Nagyméltóságához intézett fölszerelt kérvényemet

:/: alatt azon tiszteletteljes kérelemmel vagyok bátor Nagyságodnak bemutatni, miszerint azt az 1879: L. t[örvény] c[ikk] 10. §-a értelmében Ő Excellentiájához pártolólág fölterjeszteni méltóztassék.

Kitűnő tisztelettel Nagyságodnak alázatos szolgálja

Wagner Otto

25.

Otto Wagner 1889. augusztus 10-én beadott kérvénye gróf Teleki Géza belügyminiszterhez, a magyar állami kötelékből való elbocsájtása iránt. [Magyar Országos Levéltár. K. 150. Belügyminisztérium általános iratai. 1889–I–10–54580.]

Nagyméltóságú m[agyar] k[irályi] Minister, Kegyelmes Úr!

A tisztelettel alulírott Wagner Otto, a /: alatti okirat szerint magyar állampolgár s a 2 /: alatti okirat szerint budapesti illetőségű vagyok ugyan; de miután már évek óta tényleg Bécsben lakom — mint cs[ászári] k[irályi] építészeti tanácsos és műépítész, hivatásomat Bécsben teljesítem s adómat is ugyanott fizetem — elhatároztam, hogy nőmmel, Stiffel Alojzia Jozefa Annával, kivel a 3 /: alatti okirat szerint 1884-ben keltem egybe, továbbá a 4 /: alatti keresztlevél szerint 1868-ban született Zsuzsánna–Erzsébet, az 5 /: alatti szerint 1884-ben született István–Imre és a 6 /: alatti szerint 1887-ben született Alojzia–Zsuzsánna nevű 3 kiskorú gyermekemmel együtt a magyar állampolgársági kötelékből kilépek, s az osztrák állampolgárságot fogom megszerezni, aminek adományozására nézve a 7 /: alatti szerint az alsó-ausztriai helytartóságtól, az illetőség megadására vonatkozólag pedig 8 /: szerint Bécs főváros tanácsától biztosítást is nyertem.

Midőn tehát a magyar állampolgársági kötelékből való elbocsáttatásomért Nagyméltóságodhoz fordulni bátor vagyok, az 1879: L. t[örvény] c[ikk] 24. §-ában foglalt feltételek igazolásául előterjesztem:

9 /: alatti keresztlevelemet, mely szerint 1841-ben születvén, jelenleg 48 éves vagyok, tehát a megkívánt rendelkezési képességgel is bírok; ugyanezt tanúsítja nőmre, az 1859-ben született Stiffel Alojziára nézve a 10 /: alatt csatolt keresztlevél; továbbá

11 /: alatt a fővárosi adószámviteli hivatal bizonylatát, mely szerint sem állami, sem községi adóval nem vagyok hátralékban; és

12 /: alatt a b[uda]pesti kir[ályi] Törv[ény]szék bizonylatát, mely szerint a magyar korona országai területén büntető vizsgálat alatt nem állok, sem oly büntető ítélet ellenem nem hozatott, mely még végrehajtva nincs.

A bemutatott okiratok által mindazon feltételeknek, melyek az 1879: L. törvény] c[ikk] értelmében a magyar állampolgári kötelekből való elbocsáttatáshoz megkívántatnak, fennforgása igazolva lévén, alázatosan esedezem Nagyméltóságodhoz: miszerint engem, alulírt Wagner Ottot, nőmmel szül. Stiffel Alojzia Józsefa Annával és Zsuzsanna Erzsébet, István–Imre, és Alojzia Zsuzsanna nevű 3 kiskorú gyermekemmel együtt a magyar állampolgári kötelekből elbocsátani s az elbocsátási okiratot jelen kérvényem összes mellékleteivel együtt 13 :- alatt igazolt ügyvédem kezéhez kiszolgáltatni méltóztassék.

Mély tisztelettel lévén Nagyméltóságodnak alázatos szolgálja

Wagner Otto

26.

Kivonat a Votivkirche keresztelési anyakönyvéből 1889. augusztus 16-án, Otto Wagner és Louise Stiffel betérésére vonatkozóan. [Diözesanarchiv Wien. Konsistoriali Ordinariatsakte. Konvertiten 1889/II. 6041.]

Name des Priesters der das kath[ollische] Glaubensbekenntniß aufgenommen hat

Dr. Godfried Marschall Propst u[nd] Pfarrer

Jahr, Monat, Tag der Ablegung des Bekennt[ni]ß[es]

16. August 1889

Wohnung und N[umme]r des Hauses u[nd] Kirche in welcher das Glaubensbekenntn[i]ß erfolgt wurde

I. Stadiongasse 6

Name der Convertiten, Alter, Charakter u[nd] Geburtsort

Otto Coloman Wagner Architekt u[nd] k[aiserlich] k[öniglicher] Baurat geboren am 13 Juli 1841

Religion

[–]

Geschlecht — Männlich

m[ännlich]

Ehelich

eh[e]l[ich]

Aeltern — Vaters Name und Condition oder Charakter

Wagner Simon kon[iglicher] ung[arischer] Hof Kanzellist u[nd] beedeter Hofnotär geb[oren] von Pressburg in Ungarn kath[olische] Relig[ion]

Aeltern — Mutters Tauf- und Zuname

Susanna Huber Hellferstorfer kath[olische] Relig[ion] geb[oren] von Theneberg Pfarre Altenmarkt V. U. M. D.¹⁵⁵ in Österreich

Pathen Name und Stand

Alois Schwerwacher Meßner IX. B[ezirk] Maximilianplatz N[umer]o 8.

Karl Hartmann Kirchendiener IX. B[ezirk] Maximilianplatz N[umer]o 8.

Anmerkungen

Otto Kolomann Wagner l[au]t T[au]fschein in Penzing bei Wien am 13. Juli 1841 geboren wurde Unitarier hat am 9. August 1889 Z[ahl] 270280 beim Wien[er] Mag[istrate] seinen Austritt aus der unit[arischen] Gemeinschaft angezeigt f. e[rzbischöfliche] Ord[inariats]bewill[i]g[ung] zur Aufnahme in die kath[olische] Kirche vom 7. August 1889 Z[ahl] 6041

Name des Priesters der das kath. Glaubensbekenntniß aufgenommen hat

Dr. Godfried Marschall Propst u[nd] Pfarrer

Jahr, Monat, Tag der Ablegung des Bekennt[ni]ß[es]

16. August 1889

Wohnung und N[umme]r des Hauses u[nd] Kirche in welcher das Glaubensbekennt[ni]ß erfolgt wurde

I. Stadiongasse 6

Name der Convertiten, Alter, Charakter u[nd] Geburtsort

Aloisia Josefa Anna Stiffel geboren zu Wien am 28-ten September 1859.

Religion

[–]

Geschlecht — Weiblich

w[eiblich]

Ehelich

eh[e]l[ich]

Aeltern — Vaters Name und Condition oder Charakter

Stiffel Friedrich Wilhelm Handelsmann geb[oren] zu Odessa in Rußland
kath[olische] Relig[ion]

Aeltern — Mutters Tauf- und Zuname

Maria Aloisia Josefa Bauer kath[olische] Relig[ion] geb[oren] zu Wien

Pathen Name und Stand

Alois Schwerwacher Meßner IX. B[ezirk] Maximilianplatz N[umer]o 8.

Karl Hartmann Kirchendiener IX. B[ezirk] Maximilianplatz N[umer]o 8.

Anmerkungen

Aloisia Josefa Anna Stiffel ist l[au]t Taufschein am 28. Sept[em]b[er] 1859 in der Pfarre Alsernen Stadt geboren wurde Unitarisch hat am 9. August 1889 beim Wiener Magistrat Z[ahl] 270280 den Austritt aus der unit[arischen] Gemeinschaft angezeigt f. e[rzbischöfliche] Ord[inats]bewill[i]g[ung] zur Aufnahme in die kath[olische] Kirche vom 7. August 1889 Z[ahl] 6041

27.

Otto Wagner és Louise Stiffel 1889. augusztus 17-én, a bécsi Votivkircheben kötött házasságával kapcsolatos anyakönyvi bejegyzés. [Propsteipfarramt Votivkirche. Trauungsbuch Tom. IV. (1889) Fol. 35. Rz. 93.]

Copulans

Dr. Godfried Marchal

Propst u[nd] Pfarrer

Jahr 1889. — Monat und Tag

17 August 1889

Bräutigam — Name und Stand

Wagner Otto Koloman k[aiserlich] k[öniglicher] Baurath u[nd] Architect geb[oren] zu Penzing bei Wien, des Simon Wagner königl[ichen] ung[arischen] Hofkanzelist u[nd] beeideten Hofnotar u[nd] der Susanna geb[orenen] Huber Hellferstorfer beide kath[olischen] Relig[ion] eh[e]l[icher] Sohn.

Bräutigam — Wohnung — Nummer des Hauses und des Ortes

I. Stadiongasse 6 l[au]t Wohn Z[eugniss] über 1 Jahr

Bräutigam — Religion — katholisch

kath[olisch]

Bräutigam — Altersjahre

48 — geb[oren] 13/14. Juli 1841 l[au]t T[au]fsch[ein]

Bräutigam — Witwer

Witwer

Braut — Name und Stand

Aloisia Josefa Anna Stiffel geb[oren] zu Wien Pfarre Alservorstadt, des Friedrich Wilhelm Stiffel Handelsmannes u[nd] der Maria Aloisia Josefa geb[orenen] Bauer beide kath[olischen] Relig[ion] eh[eliche] Tochter

Braut — Wohnung — Nummer des Hauses und des Ortes

Stadiongasse No. 6 l[au]t Wohn Z[eugniss] über 1 Jahr

Braut — Religion — katholisch

kath[olisch]

Braut — Altersjahre

29 — geb[oren] am 28 Aug[ust]¹⁵⁶/9. Octob[er] 1859 I[au]t T[au]f[sch]ein]

Braut — Ledig

led[ig]

Beistände — Name und Charakter

Dr. Leopold Teltscher I. Burgring 9 Wien — Dr. Wach Josef¹⁵⁷ Graz Nicolaiquai 18

Anmerkung

Brautleute haben als ungarische Staatsbürger eine unitar[ische] Ehe geschlossen zu Budapest am 11. Februar 1884. Brautigam Witwer nach der am 4. Juli 1889 verstorb[enen] Josefine Elisabeth geb[orenen] Domhart dispensirt von 3 Eheaufgeb[oten] f. e[rzbischöfliches] Ord[inariat] 7. August 1889 Z[ahl] 6041. Wien[er] Magist[rat] 10. August 1889 Z[ahl] 271557/XVIII Manifestationseid abgelegt. Dispensirt ab imped[imento] criminis Wien. f. e[rzbischöfliches] Ord[inariat] vom 7. August 1889 Z[ahl] 6041 wieder eingetreten in die kath[olische] Kirche am 16. August 1889 beide Brautleute. Ehebewill[i]g[ung] des königl[ichen] ung[arischen] Cultusminist[erium] vom 9. August 1889 Z[ahl] 34592.

28.

A belügyminiszter 1889. augusztus 17-én kelt leirata Gerlóczy Károly alpolgármesternek. [Budapest Főváros Levéltára. IV. 1409. b. Budapest Székesfőváros polgármesterének iratai. Elnöki és elnöki ügyosztályi iratok. 4251/1889.]

Magyar királyi belügyminiszter

54580. szám/IVb.

Tekintetes Úr!

Wagner Ottó bécsi lakos kérelméhez képest a magyar állam kötelékéből — az Ausztriába, Bécsbe való kivándorlás céljából — elbocsáttatván, részére a mellékelt elbocsátási okirat állíttatott ki.

Miről Tekintetes uraságod a f[olyó] é[vi] augusztus 11-én 13487. szám alatt kelt jelentés kapcsán az ügyiratok visszarekesztése mellett, a 1880. évi január 5-én 584.

¹⁵⁶ Nyilvánvaló elírás: Louise Stiffel 1859. szeptember 29-én született.

¹⁵⁷ Bizonytalan olvasat! A tanú egyébként ugyanaz a személy, aki Stefan Emerich Wagner 1884-es keresztelőjekor is közreműködött. l.d. 149. jegyzetet!

szám alatt kiadott körrendeletben közelebről megjelölt további törvényszerű eljárás végett, s az 1879. L. t[örvény] c[ikk] 29. §-ának határozmányaira, továbbá a f[olyó] é[vi] 2757. számú körrendeletre való különös figyelmeztetés mellett, azon felhívással értesítettik, hogy az elbocsátási okirat kézbesítésének napját ide jelentse be.

Budapesten, 1889. augusztus 17-én.

A miniszter meghagyásából:

Torkos László
miniszteri tanácsos